

A KÖZÉP-EURÓPAI SZABADKERESKEDELMI MÉGÁLLAPODÁS JELENTŐSÉGE ÉS AZ ALAPÍTÓ VISEGRÁDI ORSZÁGOK EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁSI FOLYAMATÁBAN BETÖLTÖTT SZEREPE

Absztrakt

Tanulmányunkban a kelet-közép-európai régió számára kiemelt fontosságú regionális együttműködéseknek, a Visegrádi csoportnak és az általuk megalapított Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodásnak a szerepét elemezzük, amelyek hozzájárultak a vizsgált országoknak az európai integrációs folyamatba való bekapcsolódásához. A tanulmány kitér a közép-európai gazdasági kapcsolatok korábbi szerepére, majd a kapcsolatok rendszerváltás utáni újjáépítésére, a Visegrádi csoport és a CEFTA megalakulására, elemzi a CEFTA alapító tagok kereskedelmi integrációjának adatait egymás és az EU irányába, az országok mérlegét, és az árufőcsoportokat, amelyek fontos szerepet játszottak a visegrádi országok egymás közötti kereskedelmében.

-
- 1 Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, intézetvezető-helyettes, tudományos főmunkatárs
 - 2 Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, intézetvezető, egyetemi docens

Abstract

In our study, we analyse the role of the Visegrad Group and the Central European Free Trade Agreement. These are forms of regional cooperation of high importance for the Central and Eastern European region, and played an important role in the European integration process of the studied countries.

The study deals with the previous role of Central European economic relations, the reconstruction of relations after the regime changes in 1989 and 1990, the formation of the Visegrad Group and CEFTA, analyzes the trade integration of CEFTA founding members towards each other and the EU, the balance sheets of the countries, and the main commodity groups that played an important role in the trade between the Visegrad countries.

Bevezetés

Magyarország Európai Unió és atlanti integrációs törekvései már a rendszerváltással egy időben külpolitikánk sarokkövévé váltak. A rendszerváltás utáni első szabadon választott parlamentnek felelős Antall-kormány hármas külpolitikai céljából kettő (a határon túli magyar közösségek iránti felelősség és a jó szomszédsági politika) közvetlenül térségünket érintette, de a harmadik, a nyugati integráció is konszenzust élvezett nemcsak Magyarországon, de egész Kelet-Közép-Európában is.³ A felelősség a határon túli magyarokért, illetve a jó szomszédsági kapcsolatok megvalósítása gyakran egymással is ütköző elképzelése a kilencvenes években a következő kormányoknál is nagy hangsúlyt kapott külpolitikánkban. Talán ezért is volt annyira fontos a nem közvetlenül szomszédos, de a közeli és távoli történelemben hasonló sorsot osztó csehekkel és lengyelekkel a kapcsolatok szorosabbra fűzése, hiszen esetükben – a szlovákokkal ellentétben – nem merült fel a kisebbségeinkkel kapcsolatos problémakör.⁴

3 Ld. Antall kormány külpolitikai programja. <https://www.parlament.hu/naplo34/005/0050004.html>

4 A kollektív magyar bűnösséget kodifikáló Beneš dekrétumokkal kapcsolatos

A közép-európai regionális kapcsolatok szintje azonban nagyon alacsony volt a rendszerváltáskor a gazdasági területeken, – erre később kitérünk –, ezért főleg a közös biztonságpolitikai örökség rendezése – nevezetesen a szovjet típusú politikai rendszer megszüntetése és a csapatok kivonulása, a Varsói Szerződés megszüntetése – állt az első helyen közös törekvéseink sorában. Ebben Magyarország volt viszonylag a legkönnyebb helyzetben, hiszen egyrészt nem volt határos a NATO-val, mint Csehszlovákia vagy a német egyesülés utáni Lengyelország, másrészt jóval hamarabb, 1991 közepére, még a Szovjetunió fennállása alatt befejeződött a csapatkivonás, ami nem volt hasonlóan gyors a másik két közép-európai ország esetében. Végül az évtized közepére a három, majd négy ország katonailag függetlenné vált, ami a közös biztonságpolitikai jövőt – a NATO partnerséget – is kilátásba helyezte. A tanulmány mégsem ezt helyezi középpontba, hanem a gazdasági, valamint a politikai-kulturális dimenziót, mely a térség számára hosszú távon is meghatározta a szorosabb együttműködést.

I. A CEFTA előtti korszak

I. 1. A közép-európai gazdasági kapcsolatok korábbi szerepe és újjáépítése a rendszerváltás után

Az nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában, a viszonylag liberalizált és védett kereskedelmi viszonyok között, azonos birodalomban, szorosabb kapcsolatok jöttek létre a magyar-cseh és a Bécsből ellenőrzött lengyel területek között.⁵ (1912-ben hazánk exportjának 73%-a irányult Ausztriába, importjának 72%-a származott onnan, ehhez képest Németország néhány százalékos súlya a magyar külkereskedelemben eltörpült.)

örökségből eredő gondjainkra itt nem térünk ki, hiszen ez a szlovák és cseh szétválás után már kétoldalú szlovák-magyar problémává változott, akárcsak a Bős-Nagymaros Vízlépcső projekttel kapcsolatos ellentétek is.

5 Ld. BEREND T. Iván, valamint RÁNKI korábbi műveit, illetve ld: KÖVES András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. Közgazdasági Szemle, L. évf., 2003. július–augusztus, pp. 635–653.

Az azonban nem annyira köztudott, hogy a Párizs környéki békeszerződésekkel létrehozott utódállamok között milyenek voltak a kereskedelmi viszonyok. A magyar terület- és lakosságvesztés miatt igen feszült viszony uralkodott a trianoni megcsonkított Magyarország és az ún. utódállamok között, ennek külgazdasági lecsapódása figyelhető meg abban, hogy a térség országai a kezdeti háború utáni konjunktúrát követően magas védővámokat vezettek be egymással szemben is. Megkezdődött egy kevésbé hatékony önellátás kiépítése, olyan iparágak fellendítése, mely a Monarchia idején és keretében megvalósult belső piaci szakosodás révén még nem volt szükséges.⁶ Csak azokra a nyersanyagokra születtek kisebb tarifák, amelyek szükségesek voltak a meglévő feldolgozóipari kapacitások kihasználásához, ahelyett, hogy szakosodást megtartó preferenciális rendszert vezettek volna be. Mégis a nyugatiasodás és az európai gondolat gyakorlati megnyilvánulásának tekinthető az, hogy mind a három későbbi visegrádi ország csatlakozott a Népszövetséghez, sőt a vesztes és kivérzett Magyarország ennek segítségével tudta külső hitelfelvétellel megkezdeni gazdasági konszolidációját. Az is a későbbi közép-európai regionális integráció kontúrjait vetítette előre, hogy a Monarchia utódállamai a húszas években minden feszültség ellenére leginkább egymással kereskedtek intenzíven – a politikai és védővámproblémák ellenére is –, valamint az, hogy a harmincas években mind a három – a háború alatt négy – ország a németek egyre nagyobb gazdasági függésébe került – nemcsak a kereskedelmi, de a tőkekapcsolatokban is –, mely folyamat a háború alatt nyert torzítottan domináns formát.⁷

6 Magyarország a 20-as években építette ki a könnyűiparát, hiszen 1920 előtt ezeket a termékeket inkább Csehországból vagy Ausztriából szereztük be, ld. erről DOMONKOS Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. Aposztróf Kiadó, 2016., illetve GULYÁS László: Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac szétesése. In: Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században, BGE-Veritas Konferencia kötet, 2018. pp. 22-53. már szintén idézi a számszerűsítésre –versenyképesség miatti gazdasági növekedési ütemvesztés – törekvő tanulmányokat, elemzéseket.

7 Hazánk 1912-ben az export 73, az import 72%-át a Monarchián belül bonyolította le, emellett csak Németország volt jelentős, 7-10%-os partnere. A 20-as években is ez a reláció volt domináns, nem véletlen az, hogy Kö-

Örökségként mégis megmaradt az, hogy a klíring elszámolás révén – a szabad devizafizetést nagyrészt kikapcsolva – magas szintű német technológiához és cserében agrárpiachoz tudtak jutni, ami egyébként örökségként a 2. világháború utáni időszakot, sőt a rendszerváltás előtti és utáni közvetlen helyzetet is dominálta.

Szintén közös örökség volt a visegrádiaknál a szovjet megszállás és az 1947 utáni gyorsított szovjetizálás, vagyis a szovjet típusú tulajdon- és termelési viszonyok kialakítása, amelybe beletartozott nemcsak az ipari vállalatok teljes államosítása, hanem a külkereskedelem monopolizálása, az ár és értékesítési viszonyok mesterséges torzítása, sőt a mezőgazdaság kolhozosítása is, bár a lengyeleknél a családi gazdaságok megszüntetése végül nem történt meg.

Az egymás közötti viszony gazdasági vonatkozásában azonban a KGST megalakulása volt a meghatározó, mely révén a szovjetizált rendszerek barterkereskedelme indult meg a világ- és európai gazdaságból való részleges kiszakítással. Az ötvenes évekre a gazdasági kapcsolatok a Nyugattal, melyek akkor csak inkább kereskedelmi jellegűek voltak, visszaestek és elsősorban a Szovjetunióval megvalósított sugaras típusú kereskedelmi kapcsolatokká egyszerűsödtek.⁸ Egy idő után ez a szovjet motor mégis kifulladt, viszont nem tudott helyébe lépni a keresztirányú nagyobb közép-európai „kis-KGST” együttműködés.

Maga a rendszerváltás feleslegessé tette az addig ismert KGST mechanizmust, és helyébe a már kibontakozó nyugati kötődés lépett

zép-Európa reintegrációjáról beszéltünk a 90-es években, amikor ugyanez a helyzet állt elő – ld: KÖVES, 2003, illetve Domonkos Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a második világháború idején. Aposztróf Kiadó, 2017.

- 8 A sugaras függés elleni szervezkedés a Balkánon Sztálin Titóval szembeni szakításának egyik fő oka volt. Jugoszlávia kitartott, de Bulgária visszalépett, Albánia bezárkózott, majd fokozatosan Kína felé orientálódott, a többi KGST ország pedig nem is próbálkozott a sugaras szerkezet megbontásával – ld. HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta – CSICSMANN László: Nemzetközi Kapcsolatok története, 1941-1991, Antall József Tudásközpont, 2014.

szinte minden aspektusban.⁹ Ennek volt kiegészítő lépése a CEFTA¹⁰ megalapítása 1992-ben, mely hozzájárult ahhoz, hogy az újonnan oda belépő közép-európai államok között a kereskedelmi viszonyok ne csak az EU belépés után tudjanak kibontakozni. Tanulmányunk főleg erre a korszakra, a hosszú 90-es évekre fókuszál, amire nem igazán történt utalás a szakirodalomban, de 2021-ben mindezekre a folyamatokra visszatekintve fontos következtetések levonására nyílnak alkalom. A témát 2004-ig – a visegrádi országok EU-csatlakozásáig – elemezzük, mivel ezek utána már egy másik CEFTA korszak – az ún. CEFTA 2006 rendszer – következik, de ennek vonatkozásait írásunk már nem érinti, lévén, hogy az alapító visegrádi országokat ez már nem érintette, a megmaradt keret ugyanis a délkelet-európai integrációs elképzelésekhez adott formát,¹¹ így kitekintésünk inkább csak röviden és kivételesen tárgyalja az EU tagság utáni 16 év fejlődését.

I. 2. A szovjet korszak

A KGST akkor alakult, miután a Marshall-tervből a szovjetek megszálta blokk kivonult, és alapvetően a szovjet elképzeléseknek megfelelően egy zárt belső kereskedelemre szakosodott. Lényege az volt, hogy sajátos struktúrában, elsősorban a Szovjetunióhoz kötve a kisebb tagokat, alakítsa a kereskedelmi kapcsolatokat, később azonban a gazdasági együttműködés több területen is kibontakozott. Az első szakaszban – az 1950-es években – elsősorban az ötéves fix ún. világpiacon számolt barterkereskedelem uralkodott, kizárólag bilaterális áruforgalmi szerződésekkel, és célja minden új szocialista állam támogatása, hogy ezzel egy

9 Sem a megreformált szovjetrendszernek, sem a kínai-vietnámi modellnek, sem az erőskezdő vezetéssel megvalósult kistigrises váltásnak nem volt számottevő támogatottsága Közép-Európában.

10 Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement).

11 MOSTETSCHNIG, Anna Maria: The CEFTA and the Single Market: An Appropriate Preparatory Exercise? Natolin, College of Europe, 2011. vagy ADAM, A. – KOSMA, Th. – MCHUGH, J.: Trade-Liberalisation Strategies: What Could Southeastern Europe Learn from the CEFTA and BAFTA? IMF Working Paper 03/239, 2003.

időben teremtsék és szilárdítsák meg a szocialista tulajdonviszonyokat, majd váljanak agrár országból ipari-agrárországgá.¹² Ehhez kapcsolódóan a strukturális átalakításnál tanulmányunk szempontjából kiemelhetjük, hogy a nyugati kereskedelmi szálak elvárása a három későbbi közbülső, nyugati keresztény vallási körhöz kötődő államnál – Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia – valósult meg a leglassabban.¹³

Mint az 1. táblázat is mutatja, 1950-ben a három közép-európai ország exportjának és importjának 54-66%, illetve 55-61% közötti hányada irányult a szocialista tömbbe, és a Szovjetunió ebből a felénél is kevesebbet képviselt. A másik három sztálinizált szocialista országban – Albánia, Románia és Bulgária – ez az arány több mint 90% volt, és számukra a Szovjetunió önmagában is abszolút többséget alkotott mind a kivitel, mind a behozatal vonatkozásában. Ez hatalmas váltás volt a harmincas évekhez képest, amikor a szovjetek csak néhány százalékot képviseltek ezen országok nemzetközi áruforgalmában, ellenben hatalmas német dominancia jellemezte a külkereskedelmet.¹⁴

1. táblázat: A KGST országok külkereskedelmének %-os viszonylati megoszlása 1950-ben

Partner	Exporthányad			Importhányad		
	Szovjetunió	Többi szocialista	Összes Szocialista	Szovjetunió	Többi szocialista	Összes Szocialista
Csehszlovákia	25	28	54	30	25	55
Lengyelország	24	32	56	29	32	61
Magyarország	29	37	66	25	32	57
Albánia	63	37	100	37	63	100
Bulgária	54	37	92	50	36	86
Románia	62	31	93	46	33	79

Forrás: DOMONKOS 2019, p. 231.¹⁵

12 Ld. BLAHÓ András – SZITA János: A szocialista országok gazdasági együttműködése a KGST keretében. MKKE, Tankönyvkiadó, 1984.

13 DOMONKOS Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1945-53 között. Aposztróf kiadó, 2019.

14 DOMONKOS 2016, KÖVES 2003, és DOMONKOS 2017.

15 Megjegyzés: Albánia csak a 60-as évek elejétől kezdett eltávolodni a szovjet

A KGST országok 1960 után elkezdtek a rugalmatlan külkereskedelmi rendszereket átszervezni, ezért 1960 után megalapították a közös elszámoló pénzügyintézetüket, létrehozták a nemzetközi hitelezéssel foglalkozó bankjukat, megteremtették a mesterséges elszámolási pénznemet, a transzferábilis rubelt és a szófiai árelv alapján meghatározták az ún. fő árakat, melyek többé-kevésbé követték, ha nem is vették át a világszertei árakat. Megindult a makrogazdasági koordináció és a termelési kooperáció.¹⁶ Az 1973-as olajsokk után azonban válságba került a korábbi brit birodalmat tükröző sugaras modell, mivel a szovjetek bevezették az ötéves fix árak helyett a csúszó árrendszert az olajra és a keménydevizáért is értékesíthető nyersanyagokra, sőt nem tudták a szükséges mennyiségű stratégiai nyersanyagot sem biztosítani a közép-európai partnereiknek. Cserébe viszont az áruforgalmi megállapodásokban azt kívánták, hogy a közepesen fejlett – ipari és agrár – feldolgozóiparuk adjon a végtelen szovjet piacnak olcsó, közepesen jó minőségű termékeket. Emellett az együttműködés terén még hiteleket és közös finanszírozási kötelezettségvállalást is elvártak. A három közép-európai partner így a fokozatosan romló keleti és nyugati cserearányviszony mellett, egyre inkább a nyugati gép- és stratégiai nyersanyagimport növelésére kényszerült. A barter elv alapján feladták a KGST és főleg a szovjet viszonylatú export növelésének célját.¹⁷ Ennek következményeként a közép-európaiak, mivel a nyugati piaci viszonyok zártsága révén nem tudták növelni a kivitt technológia import fedezetét a számukra fontos területeken – nyersanyagok, agrár- és textiltermékek –, 1990-re fokozatosan eladósodtak annak ellenére, hogy még nőtt is a nyugati irányú külkereskedelem aránya. Az eladósodási politikát a lengyel és a magyar vezetésnél ezentúl az is erősítette, hogy legitimációs okokból

tömbtől és Kínához közeledni.

16 Bővebben ld. BLAHÓ –SZITA 1984. p. 57.

17 A cserearányok Magyarország esetében például a keleti viszonylatban is rendkívüli módon romlottak ebben az időszakban, amit pótlólagos szállításokkal kellett volna ellensúlyozni. Ld. GERŐCS Tamás – PINKASZ András: *Conflicting interest in the Comecon Integration - State Socialist Debates on East-West-South Relations*. In: *East Central Europe*, Vol. 45, Issue 2-3., 2018. pp. 336-365. – p. 352. DOI: <https://doi.org/10.1163/18763308-04502012>

tartani akarták az életszínvonalat, ami növekvő fogyasztási importtal járt a gazdasági növekedés lassulása miatt.¹⁸ (A csehszlovák vezetés a válság, a lassulás mellett – főleg 1968 után – az eladósodást nem engedte a belső fogyasztás növelését annyira eluralkodni, ezért is következett be később a válság és volt gyorsabb lefolyású a rendszerváltás.¹⁹)

2. táblázat: A KGST és a fejlett országok részesedése a visegrádi országok külkereskedelmében a szocializmus későbbi szakaszában

Partner	KGST		Fejlett világ		Fejlődő világ	
	1960	1978	1960	1978	1960	1978
Ország/év						
Magyarország	63,1	52,1	23,3	34,8	5,5	9,1
Lengyelország	56,6	54,7	29,8	36,2	7,1	6,5
Csehszlovákia	63,8	68,5	17,8	20,7	10,4	6,6

Forrás: BLAHÓ-SZITA 1984. p. 57.

A 2. táblázatból látványosan észrevehető, hogy a KGST országok egymás felé való kereskedésének súlya csökkent az ortodoxabb vezetésű csehszlovákok kivételével, náluk később indult el a centrifugális kipörgés.²⁰ A KGST alkonyát jelezte az is, hogy a szokásos árucseré jegyzőkönyvek mellett kialakult egymás irányába az ún. kemény áruk listája olyan termékekkel, melyeket elvileg nyugaton – és így egymás között – dollárért

18 Bővebben ld. KOZMA Ferenc: *Külgazdasági Stratégia*. Aula kiadó, Budapest. 2001.

19 GRAY, Gavin: *Poland, European Tiger* Euromoney Publications, London, 1995., BOD, Péter Ákos: *A magyar gazdaságpolitika 1989 és 2019 között*. In: *Gazdaság és Pénzügy*, 6 (1). 2019, pp. 16–38. DOI <https://doi.org/10.33926/GP.2019.1.2>

20 A románoknál ez még látványosabb volt, mivel a KGST súlya ekkorra náluk már 40%-ra esett és nemcsak a fejlett országok részesedése ugrott meg 33,6%-ra, hanem a fejlődő országoké is meghaladta a 18%-ot. (Ekkor indult meg a román adósság-visszafizetési ciklus). A csehszlovákokhoz hasonlóan tartotta azonban arányait a relatíve fejlett NDK is, ugyanakkor még a szovjetek KGST irányú kereskedelmének aránya is csökkent. Ebből lehetett látni, hogy melyik országnak fogyott el – és melyiknek nem – a tartaléka a rendszer fenntartására, és melyiknek kellett az adósság stabilizálása miatt Nyugat felé és a fejlődő világ felé nyitnia. Ld. BLAHÓ-SZITA 1984 p. 57.

is el lehetett adni a költségek fedezésével.²¹ Mindezek folytán azonban a nyugati váltást választó későbbi visegrádi országcsoport sem tudta elkerülni az eladósodást, ami nemcsak a nyugati import ellentételezésének hiánya miatt alakult ki, hanem a KGST-n belül a hatalmas beruházási programok finanszírozásából is, amelyekből később nem, vagy csak korlátozottan lett eredmény.²²

Mindezen közben elindult a külön utas külgazdasági mozgás is.²³ A szóban forgó visegrádi országok – a későbbi CEFTA alapítói – már a hetvenes évek elejéig beléptek a GATT-ba, vagyis a korábban a régióinkban nagyrészt elutasított globális kereskedelempolitikai egyezménybe.²⁴ A visegrádiak GATT státusza azonban egymástól eltérő volt. Csehszlovákia esetében egy alapító államról van szó, és formálisan a kommunista hatalomátvétel után is megmaradt a szervezetben, de lényegében alvó tagsággal. Az amerikaiak nem akarták a csehszlovákokat 1948 után kitaszítani, de az elégtelen reformok miatt megvonták tőlük a legnagyobb kedvezmény elvét, amire csak a rendszerváltás után kaptak lehetőséget, egy teljesen eltérő helyzetben.

Lengyelországtól kikényszerítettek a 1967-es belépés után egy importnövelési ígéretet – amelyet két fázisban azok végre is hajtottak, de

21 Ld. többek között: MARINOVICH Endre: Nemzetközi gazdasági kapcsolatok a tervutasításos rendszerben. In: Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században, BGE-Veritas, Konferencia kötet, 2018. pp. 131-138. – hivatkozott hely: p. 135.

22 Voltak sikeres közös programok az energetika vagy az infrastruktúra fejlesztése terén, de a KGST végnapjaira számunkra a tengizi és az eocénprogramok túlzó költségei maradtak meg a szovjetek vonatkozásában. Leginkább azonban csehszlovák viszonylatban a Bős-Nagymarosi Vízlépcső beruházás jelentett gondot, mivel úgy vettünk fel rá nyugati hiteleket, hogy az annak fedezetéül számított beruházás nem készült el teljesen, illetve termelni a hitelek visszafizetésére már nem tudott.

23 Ld. SCHULTZ, Siegfried: Countries in transition and GATT/WTO: Issues, expectations, prospects. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin. DIW Discussion Papers, No. 121, 1995.

24 A románok is beléptek 1971-ben, a jugoszlávok még korábban, de az ő motivációjukban szerepet játszott a fejlődő országoknak biztosított kedvezményes státusz lehetősége. Ld. SCHULTZ 1995.

a legnagyobb kedvezményes státuszt csak évente adták meg számukra. 1977 után a gazdasági és fizetési nehézségei miatt aztán Lengyelország nem tudta azt a további importliberalizációt végrehajtani, amelyet a tagok elvártak cserébe azért, hogy számára is bővebb piaci hozzáférést adjanak.

Magyarország a hatvanas évek végén meghozott gazdasági reformjai után – amikor közelítette egymáshoz a hazai és a külkereskedelmi árakat – a legbiztatóbbnak nevezhető szocialista partner volt a fejlett világ szemében arra, hogy egy szovjetek által uralt országot közelítsék a nyugati struktúrákhoz. 1973-ban meg is született a GATT tagságunk, amittől mi az EU és más fejlett piachoz való könnyebb hozzáférést reméltünk a devizaínség csillapítása miatt. Több piaci jellegű lépés után – például a vámtarifák bevezetése majd csökkentése, vagy a külkereskedelem kezdeti decentralizálása, az árfolyampolitika modernizálása a kettős rendszer révén – biztató volt, hogy az amerikaiak kivételével a tagok megadták az MFN (most favoured nation) státuszt. (Az USA-ban ezt évente vizsgálták felül, akárcsak a románoknál.) Végül a reformok felemássága miatt nem sikerült a világgazdaságba való teljes bevonásunk, még akkor sem, ha a nyugati országok ehhez fűzték a legnagyobb reményt Schultz szerint. Közös volt azonban minden visegrádi ország esetében az, hogy velük szemben megmaradt többfajta kereskedelmi védelmi intézkedés lehetőség, amelyek akadályozták a piacra jutást, aminek révén a fokozódó importigény kielégítéséhez remélhettük a szükséges deviza kitermelését.²⁵

Végző soron a szovjetekkel (Gorbacsov révén) csak 1988-ban sikerült elfogadtatni azt, hogy a KGST országok külön is formális diplomáciai kapcsolatra léphessenek az Európai Gazdasági Közösséggel, és elsőként Magyarország kötötte meg kereskedelmi szerződését a szervezettel. Ezt később követte a többi térségbeli ország is, így Csehszlovákia és Lengyelország is. Ez a kereskedelmi szerződés volt hivatott arra, hogy eltörölje a diszkriminatív elemeket többek között a visegrádiak felé. Ez azonban csak részlegesen történt meg, és több ún. szelektív – vagyis egyedi – védintézkedési lehetőséget tartott fenn velünk szemben. Ezért ez nem segítette a fenti országok számára azt az áttörési lehetőséget, hogy

25 Ld. IZIKNÉ HEDRI Gabriella – PALÁNKAI Tibor (szerk.): *Európa ma és holnap*. Balassi Kiadó, 1998. Részletesebben a GATT és az EU piacra jutásról ld. BALÁZS Péter: *Az Európai unió külpolitikája*, Wolters Kluwer, 2016.

növekvő exporttal tegye lehetővé a deviza kitermelését az importhoz, de előrelépést jelentett ebbe az irányba.

Így a rendszerváltást mind Magyarország, mind Lengyelország fokozatos eladósodottsággal érte meg. (Mint korábban kitértünk rá, Csehszlovákia ezt nagyrészt a hazai polgáriasabb lakosság és ezáltal az ortodox vezetés miatt is ezt elkerülte, míg a lengyel és magyar politikai vezetés különböző okokból legitimációs tényezőnek tekintette az életszínvonal erősítését.) 1989-ben Magyarország 21 milliárd USD, Lengyelország 40 milliárd USD, míg Csehszlovákia 7,2 milliárd USD adóssággal kezdte meg a rendszerváltás folyamatát, vagyis a magyar és lengyel adósság volt nagyon magas, főleg az exportbevételekhez képest. Míg a csehszlovákok az 1968 utáni politikának köszönhetően – a Husak-féle vezetés inkább törleszteni szeretne volna az adósságát a Nyugat felé a függetlenség jegyében – nem léptek jelentős adóssággal és így törlesztéssel sem a demokrácia és a piacgazdaság útjára. (A fizetéseképtelenség veszélye belengte természetesen a magyar és lengyel '80-as éveket, nem véletlen, hogy 1982-ben Magyarország, míg 1986-ban Lengyelország tagja lett az IMF-nek és Világbank csoportnak. Csehszlovákia 1945-ben, győztes államként alapító tag lehetett, de 1954-ben kilépett és csak a rendszerváltás után, 1990-ben lett tagja a folyó fizetési mérlegeket is segítő pénzügyi világszervezetnek.)

Érdeemes még megjegyezni, hogy 1982-ben a rendkívüli állapot bevezetése után, a lengyel kommunista vezetés – a korábbi magyarhoz hasonlóan – megpróbálkozott egy reformmal, de ez az évtized végére kifulladt. Magyarországon 1985-ben megpróbálkoztunk egy gyorsító programmal, de ez sem volt sikeres, sőt a folyó fizetési mérlegen keresztül ez végletesen megemelte az adósságállományt.²⁶

I.3. A KGST alkonya, kikerülés a szabad világba

Mint azt már a hetvenes éveknél jeleztük, a KGST modellben megállt a kereskedelem fejlődése és lassan a környék országai számára elkezdett hatni a centrifugális erő és a devizahiány, valamint a technológiák frissí-

26 Ld. KOZMA 2001., GRAY, Gavin: Poland, European Tiger Euromoney Publications, London, 1995.

tése okán a kereskedelem súlypontja áthelyeződött a nyugati relációba.

A Szovjetunió az évtized végén még megtartotta a 20% fölötti exporthányadot a későbbi visegrádi országoknál, de már ekkor a fejlett országok 24% körüli aránnyal vettek részt exportunkban. Vagyis a KGST nyújtotta piaca jutási lehetőségek ekkor még fontosak voltak, akárcsak a fejlődő világgal folytatott kereskedelem, ahova az exportnak még több mint 18%-a irányult. Ekkor futottak ki azok a háromoldalú ügyletek – fejlett volt gyarmatosítók, a KGST országok és az újonnan függetlenné vált, főleg szocialista orientáltságú országok triója között –, amelyek számunkra is jelentős piaccal és a deviza kitermelési lehetőségekkel kecsegtettek.²⁷

Közben a szovjetrendszer összeomlásával megkérdőjeleződött a KGST fennállásának létalapja. A sugaras szerkezetben lévő kis országok már nem akarták folytatni azt az előzőekben vázolt kelet-nyugati ún. konverziós mechanizmust,²⁸ melynek révén egyre inkább eladósodtak, mesterséges árképzésen keresztüli kereskedelmet folytattak, és ahol ráadásul a kiegyenlített kétoldalú szállításoknak sem volt most már sok értelme. Egyrészt 1990-ben átálltak a szabad devizakereskedelmi rezsimre – közben az NDK is valutaunióra lépett az NSZK-val –, másrészt 1991-ben, amikor a Szovjetunióban is eltörölték a barterkereskedelmet, a KGST megszűnését a még hivatalban lévő, de végnapjait élő szovjet vezetés is elfogadta.²⁹

Mindez kettős hatással járt. Egyrészt fokozatosan visszaesett a volt KGST-országok közötti kereskedelem, hiszen a sugarasan bekötött országok egymás közötti gazdasági kapcsolata nem volt jelentős kötőerő a tőkeszegény országok számára. Másrészt a volt szovjet tagországok-

27 Ld. GERŐCS – PINKASZ 2018., AVERY, Graham – CAMERON, Fraser: The Enlargement of the European Union. Sheffield Academic Press, 1998.

28 Ld. KÖZMA 2001.

29 Megjegyzendő, hogy ekkor merült fel az, hogy az utolsó évek egyenlő kereskedelme már felborult, és hazánk jelentős követeléssel került ki a Szovjetunióval szemben a transzferábilis rubel viszonylatból, amit nehéz tárgyalásokon sikerült dollárra váltani, majd később már az Antall kormány tisztázta le ezt Jelcin orosz elnökkel, megállapodva az orosz törlesztés részleteiben.

ban, – ahol nagyon súlyos és hosszú volt a gazdasági visszaesés és így a keresletcsökkenés a kilencvenes években –, elsősorban Oroszországban, nyílt versenyben kellett megküzdeni a piacon, miközben a nemzetközi gazdasági integrációjuk (pl. a WTO-ba) lassan haladt. Nagyon visszaesett az exportlehetőség ezekbe az országokba, az import is főleg a stratégiailag fontos nyersanyagokra – szénhidrogén, uránérc – kezdett szorítkozni.³⁰

Ezzel párhuzamosan a regionális gazdasági együttműködés jelentősége egyre inkább felértékelődött Közép- és Kelet-Európában, mivel a térség országai a megállapodás előtti időszakban a KGST megszűnését követő – már vázolt – instabil gazdasági helyzetben újfajta kapcsolattrendszer lehetőségeit keresték, másrészt pedig a régió országai jobbára kis, kontinentális országok voltak. A függetlenedési és demokratizálódási folyamat szintén jelentős hatással volt a regionális szemlélet felértékelődésére, és a nemzetközi regionális együttműködések távlatai új lehetőségeket villantottak fel. Egyes szerzők ezeket a folyamatokat ennek ellenére csak kezdeti kísérletként értelmezik, melyek elmaradnak a nyugat-európai gazdasági együttműködés sajátosságaitól, és habár a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (a CEFTA-t) a régió fontos együttműködési lehetőségének tekintik, mégse látnak benne mást, mint egy szabadkereskedelmi eszközrendszert felhasználó társulást, amelyen belül „legalább nem diszkrimináljuk a szomszédainkat”.³¹

A közép-európai országok regionális együttműködésének felélénkülése az 1990-es évek legelején egyrészt a – már részben vázolt – közös érdekek, a hasonló történelmi, regionális, gazdasági háttérnek is volt köszönhető, illetve azoknak a politikai és gazdasági változásoknak, amelyek az átmenet időszakában, a demokratizálódási folyamatban és a

30 Ld. RÉTI Tamás: Kelet-közép-európai kereskedelem: Gazdasági együttműködés a szomszédos kis országokkal. In: *Közgazdasági Szemle*, 2000. január. pp. 64-80.; ROSATI, D. (ed.): *New Europe: Report on Transformation to XV. Economic Forum*, Krynica, 2005.; KÖVES 2003.; BOD 2019. Megjegyezzük, hogy Oroszország csak 2012-ben lett például a WTO teljes jogú tagja, nem csatlakozott az OECD-hez, akárcsak a baltiakon kívüli többi volt szovjet köztársaság, ami nehezítette a kapcsolatok piaci alapokra helyezését.

31 ILLÉS Iván: A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*, 11, 1997/2. szám, pp. 17-28. idézet helye: p. 18.

piacgazdaságra való átállás korszakában jellemezték a térséget. Az 1991. február 15-én aláírt *Visegrádi nyilatkozat* három kelet-közép-európai ország együttműködési szándékát rögzítette, és, ahogyan a nyilatkozat címéből is kiderül, a dokumentum a jövőjüket „az európai integráció útján” elképzelő és eltervező államok kezdeményezéseként született.³² A „történelmileg szerves fejlődésre épülő együttműködést”³³ a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság vezetői annak a közös akaratnak a fényében írták alá, amely az „egyesült Európa”, az „összeurópai integráció”³⁴ megteremtését célozta. Az elsődleges cél tehát az európai integráció felé való nyitás, a visegrádi országok Európai Unióhoz való csatlakozásának elősegítése, amely viszont az országok között versenyhelyzetet is teremtett, hiszen a csatlakozási folyamatok az államok szintjén zajlanak.³⁵ A Nyugat-orientáció tekintetében a csoport új nemzetközi profiljának kialakítását is jelentősnek mondhatjuk.³⁶

A később négy országot felölelő formáció (a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság felbomlása után a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság részvételével) a Visegrádi 4-ek, V4 elnevezést kapta, mely csoport legnagyobb előnyeként a rugalmasságot emeli ki a szakirodalom.³⁷ Ez a rugalmasság az intézményesülés hiányából,³⁸ illetve abból a

32 VISEGRÁGI NYILATKOZAT <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=37>

33 VISEGRÁGI NYILATKOZAT p. 1.

34 VISEGRÁGI NYILATKOZAT p. 1.

35 RÉTI Tamás: A gazdasági átmenet tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában (1989–2000). *Tér és Gazdaság*, 2003/2. szám, pp. 263–285.

36 DUNAY Pál: Subregional Co-operation in East-Central Europe: the Visegrád Group and the Central European Free Trade Agreement. In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 2003/1. pp. 45–56.

37 JAROLÍM Antal: A V4 együttműködés jelentősége az EU-csatlakozás folyamatában. In: Stepper, Péter (szerk.) *Közép-Európa és a Visegrádi Együttműködés*. Antall József Tudásközpont, Budapest. 2019. pp. 81–92. és TAKÁCS, Szabolcs: Európa jövője és a Visegrádi csoport helyzete. In: STEPPER, Péter (szerk.) *Közép-Európa és a Visegrádi Együttműködés*. Antall József Tudásközpont, Budapest. 2019. pp. 137–151.

38 JAROLÍM 2019. és TÖRÖ, Cs. – BUTTLER, E. – GRÜBER, K.: Visegrád: The

rendszerből fakad, amely révén az együttműködés folyamán a tagállamok nem gyakorolnak nyomást egymásra, de fontos regionális ügyekben képesek közös álláspont kialakítására.³⁹ A politikai konstelláció is ideálisnak számított a csoport létrejöttének időszakában, a regionális együttműködésben részt vevő országok kormányai hasonló jobb-közép, konzervatív értékek mentén gondolkodtak.⁴⁰ Kettős tendenciáról beszélhetünk tehát: egyrészt egy ismételt Nyugat-orientációról, másrészt pedig új regionális csoportképződésről. A regionális együttműködés szükségességét a Független Államok Szövetségének krízise is sürgette, hiszen az energia és nyersanyag-ellátás került veszélybe.⁴¹

A Visegrádi csoportot megalapító nyilatkozat tartalmazza a kiemelt célokat, amelyek mentén az együttműködést alapvetően szükségesnek tartották:

- biztonságpolitika és az európai intézményekkel való együttműködés;
- közlekedési infrastruktúra fejlesztés, távközlési hálózat közös fejlesztése, energiarendszerek összehangolása;
- szubregionális és mikro-regionális projektek kiépítése;
- kulturális kapcsolatok erősítése;
- intézmények, egyházak közötti és vállalkozói együttműködések elősegítése;
- együttműködés a nemzeti kisebbségek jogai területén;
- ökológia területén az együttműködés erősítése⁴²

Ugyanakkor Kelet-Közép-Európában – így a visegrádi országokban is – megindult a modernizációs program: lényegében az eddigi sugaras szovjet központú viszony helyett a világgazdaságba való bekapcsolódás, a centrumhoz való visszatérés igénye került a középpontba, ahol a

Evolving Pattern of Coordination and Partnership After EU Enlargement.
In: Europe Asia Studies, 2013.

DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09668136.2013.855392>

39 TAKÁCS 2019.

40 RÉTI 2003.

41 BAKOS GÁBOR: After COMECON: A Free Trade Area in Central Europe?
In: EUROPE-ASIA STUDIES, Vol. 45, No. 6, 1993, pp. 1025-1044.

42 VISEGRÁGI NYILATKOZAT p. 1. és BAKOS 1993.

lényeges technológiát és tőkét – főleg működő tőke formájában – fogadták be. Sajnos nem sikerült a világpiacon szintre átmenteni azoknak a kemény áruknak – pl. személyautó, autóbuszok, exkluzív élelmiszerek – a kereskedelmét sem, amelyeket a szocialista világban egymásnak és dollárelécióban is értékesíteni tudtak, ráadásul ezek termelésének nagy része is visszaesett vagy eltűnt. Mindez nemcsak a gazdaságpolitikák, hanem a lakosság fogyasztási hozzáállásának (a hirtelen elérhető nyugati termékek preferenciájának) is az eredményeként értékelhető.⁴³

A visegrádi országok – ahogyan ezt az előbb is érintettük – jónéhány alapvető politikai lépést is megtettek ahhoz, hogy az európai és atlanti integrációjuk gyorsan és rendezetten valósuljon meg. Megegyeztek a szovjetekkel (majd az oroszokkal) a KGST-időkből származó adósságok kérdésében, tető alá hozták a szovjet – majd orosz – csapatkivonási szerződéseket, feloszlatták a Varsói Szerződést és azonnal politikai és katonai kapcsolatokat alakítottak ki a NATO-val. (A Partnerség a Békéért státusz már 1992-ben megszületett.) Új típusú szomszédsági szerződést kötöttek, mely keretében a magyarok alapszerződéseket írtak alá szomszédjaikkal – így 1996-ban Szlovákiával is – a határok és a kisebbségek kérdésében, vagy hazánk megegyezett a csehszlovákokkal – majd később a szlovákokkal – abban, hogy a gennyes gócként örökölt Bős-Nagymaros Vízlépcsőrendszer (BNV) kérdését egy ideiglenes rezsim életbeléptetése mellett a Hági Bíróság elé viszik.⁴⁴ Lengyelország pedig – Magyarországtól eltérően – olyan súlyosnak ítélte meg adóssága helyzetét, hogy az első szabadon választott vezetés a nyugati hitelezőkkel

43 1988-89-ben például Magyarországon a politikai vezetés megengedte a Gorenje turizmust, mely révén elképesztő mennyiségű deviza került a Lajtán túlra, rontva a magyar fizetési mérleget és devizaadósságot, de hasonló ösztönös vásárlási láz tört ki az NDK-ban a valutaunió után, amikor használt nyugatnémet műszaki cikkekre vetették rá magukat az NDK polgárok a hirtelen német márkára átváltott megtakarításaikkal.

44 Itt azt is megjegyezzük, hogy legnagyobb hozadéka ezeknek a politikai megállapodásoknak valójában az EU csatlakozási kérelem beadása és a belépési tárgyalások elindítása volt, hiszen mind az alapszerződéses, igazi gondokat kerülő politika, mind a BNV hági végkifejlete, vagy az adósságok miatt a magas adósságszolgálatok fennmaradása önmagában csak hátrányosnak tekinthető Magyarországnak szempontjából, de erről jelen tanulmányban nem tárgyalunk.

folytatott tárgyalások révén 1994-re gyakorlatilag megfelezte a külföldi adósságát, ezáltal az visszaesett a magyar szintre, míg a szintén súlyosan eladósodott Magyarország ezt nem tette meg, folyamatosan törlesztette adósságát, igaz 1998-ig az IMF gondozása is kellett ahhoz, hogy ezt törleszteni tudja (ld. később). Csehszlovákia pedig elkezdte először a lakosságot előtérbe helyező kuponos privatizációt egy kemény neoliberais programmal kísérve, mely során Václav Klaus vezetésével megszabadultak minden történelmileg feleslegesnek ítélt tehertől, és melynek keretében a cseh GDP 8 százalékára rúgó szlovákiai tőketranszfer terhét is lerázták, és 1993-tól szétvált a két ország.⁴⁵

Az FDI-ra épülő regionális modell – ld. később – a visegrádi országok kibontakozását is meghatározta, sőt a világgazdaságba való betago-lódásukat a mai napig meghatározza.

Magyarországon és Lengyelországban elindult a készpénzes privatizáció az állandó devizaéhség miatt, ami a régmúlt nagyon sok vállalkozását ellehetetlenítette. A részletek kifejtése helyett itt most csak arra hagyatkozunk, hogy az akkori elit számára a pénzügyi – értelemszerűen a régióban a bankokra kell gondolni – szektor rendbetétele jelentette a legfontosabb feladatot, vagyis a privatizációs vagy kölcsöntökével nemcsak megtisztították a bankokat, hanem megszabadultak a rossz hitelektől azzal, hogy a reálszférában megörökölt termelési kapacitásokat – a viszonylag modern, az akkori közelmúltban új technológiákkal is drágán felszerelt feldolgozóipari kapacitásokat – bezárták vagy eladták. (A nyugati privatizátorok pedig ezeket gyakran bezárták, vagy csak nagyon marginális szerepet adtak nekik.)

45 FARKAS Beáta: Piacgazdaságok az Európai Unióban. Akadémiai Kiadó, 2017. Balladur francia miniszterelnök 1993-ban indította el a Stabilitási Egyezmény kezdeményezést, melyben a szovjet megszállás alól felszabaduló régiókat szerette volna olyan helyzetbe hozni, amely révén az egymással fennálló politikai viszony kellően rendezett lehessen Európa újra egyesüléséhez. A csehek 8%-os szlovák transzfere kapcsán emlékeztetnének arra, hogy a korábbi jugoszláv modellben a horvátok sokallták a GDP 2%-át felzárkóztatási transzferként, és a katalánok is hasonlóan gondolkoznak a Madridnak átutalásra kerülő 3-4%-os ilyen transzferről, míg a briteknek az EU-ban a nettó fél százalék is soknak bizonyult ahhoz, hogy egyik fő érvként felhasználva kilépjenek az EU-ból.

I.4. A gazdasági orientáció átállása

Mint arról Bod Péter Ákos is beszámolt, a nyugati tanácsadók – akiket a nemzetközi szervezetek küldtek hozzánk – jóval optimistább képet festettek a közép-európai átalakulás lefolyásáról, mint ahogy az a végső megvalósítás során kiderült.⁴⁶ Néhány éves áttrendeződés után fényes jövőt jósoltak a régiónak, tevékenységükkel utat nyitottak a beáramló nyugati működő tőkének, valamint a kereskedelmi kapcsolatok – az EU-val megkötött Európai Megállapodások révén is – teljesen nyugati orientációs irányt vettek.⁴⁷

Néhány éven belül teljesen liberalizálták az árakat, mely révén hatalmas infláció bontakozott ki és ugyanez történt a külkereskedelemmel is, hiszen gyorsan leépültek az importkorlátozások a kilencvenes évek folyamán. Az akkor domináló washingtoni konszenzus filozófiája alapján, a dereguláció-liberalizáció-privatizáció hármasság fogatában hívó nemzetközi szféra és térségbeli követői a legtöbb országban azon nyomban munkához is láttak, miközben teljes mértékben elfogadtatták ezeket a tanokat. A gazdasági átalakulás szempontjából ez a vitatott liberális filozófia vált a makrogazdasági stabilizáció modelljévé.⁴⁸ Sajátos módon Horvátország – mely súlyos háborút folytatott ekkor – és Szlovénia követett a tagjelöltté váló országok közül hosszú távon is saját utas, a külföldi működő tőkét óvatosan beengedő reformpolitikát, míg a közép-európai országok közül éppen Csehország volt az, mely 1996-ig kitartott a belső forrásokra épülő privatizációs és konszolidációs modell mellett, vagyis nem engedte meg a pénzügyi szférát előtérbe helyező konszolidációt. De Klaus modellje az évtized közepére lassuláshoz és

46 Bod 2019.

47 Tanulságos elolvasni a magyar OECD tagság utáni első jelentést a szervezet részéről 1997-ből. Nagyon örültek annak, hogy hazánk egyre élesebb piaccgazdasági reformokat indított, liberalizált, és a külkereskedelmi – folyó fizetési mérleg – hiányt is könnyen orvosolhatónak tartották azzal, hogy a bejövő turizmus ezt ellensúlyozni is fogja majd. Ez csak jó 10 év múlva valósulhatott meg.

48 MENYES Roland: A V4-országok gazdasági átalakulása (1989-2004) In: STEPPER, Péter (szerk.) *Közép-Európa és a Visegrádi Együttműködés*. Antall József Tudásközpont, Budapest. 2019. pp. 34-65.

liberális szemszögből strukturális gondokhoz vezetett, és a cseh vezetés végül is utat adott a külföldi tőkének, a bankrendszer – nem volt a régióban másik számottevő pénzügyi közvetítői rendszer – konszolidálásának, a rossz portfóliók kitörlésének, a rossz cégek leválasztásának és végül ezen pénzügyi intézetek eladásának, külföldi kézre juttatásának.⁴⁹ (Horvátország és Szlovénia e téren tartózkodóbb volt, és lényegében a 2008-as válságig ellenállt ennek nyomásnak, cserében viszont 2010-16 között hosszabban megviselte őket a válság, mint régiós társaikat.)

A rendszerváltó országok a korábban vártnál jóval később érték el újra az 1989-es GDP szintjüket. Ebben a prímét Lengyelország vitte a visegrádiak közül (hiszen a visszaesést már a nyolcvanas években részben „teljesítette”), de a kilencvenes években a többieknek ezzel a visszapattanással nagyobb nehézségük volt, és csak az évtized végére állt helyre az a helyzet, amit vártak. Nem volt szerencsés 1990 után az NDK helyzetéhez sem hasonlítani magunkat, hiszen ott a belnémet felzárkóztatási források mellé még megérkezett az EU felzárkózási segítsége is, viszont ott is nagyon lassan – a 2000-es években – érték el az 1989-es fejlettségi szintet.⁵⁰

3. táblázat: Az átlagos gazdasági növekedés és a 1989-hez viszonyított fejlődés a visegrádi országokban (PPS)

	GDP átlagos növekedés (%), 1990-2003	GDP (1989=100) 2004
Lengyelország	4,2	142
Csehország	1,4	114
Magyarország	2,4	120
Szlovákia	2,5	121

Forrás: MATKOWSKI, Z.-RAPACKI, R. 2005. p. 85.⁵¹

49 Ld. FARKAS 2017.

50 Ld. KÖVES 2003., ROSATI (ed.) 2005.

51 MATKOWSKI, Z. – RAPACKI, R.: The Economic Situation and the Progress of Market Reforms. In: ROSATI, D. (ed). New Europe: Report on Transformation to XV. Economic Forum, Krynica, 2005, pp. 75-148. Megjegyezzük, hogy ebben a szakaszban a volt szovjet köztársaságok sem igazán tudták meghaladni az 1989-es szintet, és Oroszország is csak a 82%-on állt 2004-ben.

Mivel a visegrádi országok GDP-termelésének egyre nagyobb hányada jutott külföldiek kezére, ezért a reálbérek terén még lassúbb volt a felzárkózás, amiben benne volt az is, hogy az FDI vonzására épülő modell az olcsó bérekkel igyekezett javítani versenyképességén és segíteni a működő tőke vonzást.

Kényszer volt-e ez a modell, mely a mai napig gondot okoz, nem tud a régió kitörni abból a kényszerű modellből, amibe a '90-es évek elején helyezte magát? Ehhez érdemes megfigyelni azt a ritkán elemzett összefüggést, amely a külső és belső adósságteher, a külső fizetési képesség, valamint ebben a beáramló működő tőke szerepének tulajdonít jelentős szerepet.

A korszakban két nagy pozitívum azért Nyugatról is érkezett. Egyrészt a teljes liberalizációval együtt meghozta az aszimmetrikus uniós piacra jutást a termékeink számára. Ezért már a kilencvenes évek közepére sikerült egyensúlyba hozni legalább az EU-val a magyar külkereskedelmi mérlegeket, igaz a globális értékláncokba kapcsolódás és a szénhidrogén import révén a teljes árumérleg ekkor végig negatív volt.

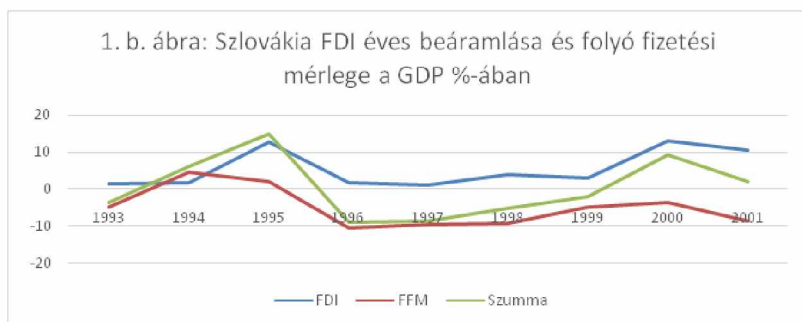
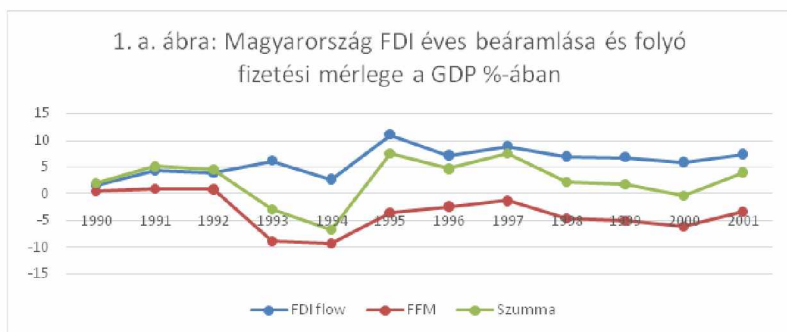
Másrészt az Európai Unió is preferálta a regionális együttműködés kibontakozását, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy a CEFTA megalakult 1992-ban. (Ugyanez érvényes a balti államok közötti Balti Szabadkereskedelmi Szerződésre is.)

Hogyan oldotta meg ebben a nehéz időszakban a külső és belső egyensúlyi helyzet és a fizetőképesség fenntartását a felzárkózó visegrádi országsoport? A válaszhoz először a külső egyensúlyi helyzet elemzésére van szükség. A kilencvenes években vissza nem térítendő támogatásként csak az uniós PHARE alap állt rendelkezésre, amely ezen időszakban makrogazdasági szinten nem jelentett lényeges összeget, a teljes PHARE költségvetés a tagjelölt országok részére 1993-ban érte el az évi 1 milliárd eurót, mely 1998-ra kúszott fel 1,3 milliárd euró fölé. (Magyarország közel évi 100 millió eurót tudott ebből átlagosan lehívni.⁵²) Ez akkor

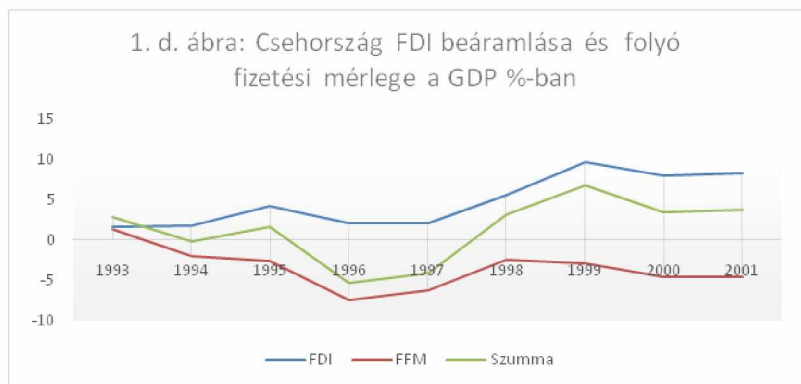
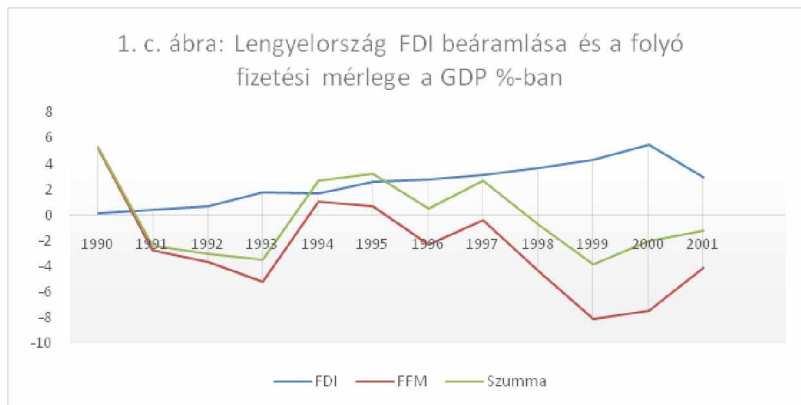
52 Ld. IVÁN Gábor: Phare program. In: BALOGH A. – SZALAY L. et al. (szerk.) Európa Kislexikon, BKE Vezetőképző Intézet, 1999. pp. 270-275. Ezt a forrást technikai segítségnyújtásként adta a tagságra pályázó országoknak az EU, melyben később a tagsági felkészüléshez szükséges beruházás is megjelent. Szimbolikusan például ebből hozták létre a magyar-szlovén vasúti

sem jelentett akkora összeget, amelyből a folyó fizetési mérleg hiányát ellensúlyozni lehetett volna. Erre volt megfelelő a működő tőke beáramlás, hiszen ezt nemzetközileg is nem adósságot jelentő forrásként tartják számon, vagyis a nemzetközi pénzügyi világ és a minősítők is pozitívan kezelik.

Az 1. a-d. ábrán megmutatjuk a folyó fizetési mérleg és a bejövő működő tőke viszonyát a kilencvenes évek folyamán a visegrádi országokban.

összeköttetést vagy fedezték nagyrészt az Esztergom és Párkány közötti Duna-Híd újjáépítését.

Forrás: (1. a-d ábra) Saját szerkesztés a World Integrated Trade Solution (WITS) adatai alapján, <https://wits.worldbank.org/>. (Csehország és Szlovákia esetében az adatok 1993-tól, a két ország szétválásától jelzettek.)

Az 1. ábrásor elemzéséből világosan kiderül, hogy a kilencvenes években a négy ország a külső fizetési képességét a befolyó működő tőke révén tudta biztosítani. (Ezt jelzi a Szumma vonal a két másik vonal közé ékelődve.) Ez a kényszerű folyamat a visegrádi országoknál – egyébként a térség más országainál is – nem a rendszerváltás első évében, hanem 1994-95-től bontakozott ki igazán, amikor az importliberalizáció, az EU (végleges vagy interim társulási megállapodások kifejtették hatásukat a kereskedelmi mérlegre. Nem azonos mértékben, de szinte mindegyik

visegrádi államnál ekkor billent meg súlyosan a fizetési mérleg, és a külső fizetési képességet, a devizatartalékok szükséges szintjét a működő tőke beáramlása tartotta fenn. A működő tőke által generált ún. transzformációs-modernizációsnak mondott importtöbblet maga is rontotta a külső mérleget, de a jelentős tőkebeáramlás segítette igazán annak az időszaknak a túlélését, mely a versenyképes termelésre való átállásra irányult, és ez egyidejűleg a hagyományos nagy feldolgozóipar, – mely azért korábban nemzeti exportalapot képzett – egy részének összeomlásával járt.

Jól látható az 1. ábrából a Bokros csomag mérlegjavító hatása, a cseh vezetés hezitálása a privatizáció és a működő tőke bevonására 1998-ig, a szlovákoknál az 1998-ban megvalósult nagy nyitási váltás hatása, de az is, hogy 1999-ben az új Dzurinda-kormány Szlovákiában Bokroséhoz hasonlóan ideiglenes 7%-os importvámot vetett ki. (A lengyelek és csehek – az ábra alapján érthetően – 1997-99 között agrár protekcionista intézkedéseket hoztak.) Ez jobb helyzet volt a visegrádi országokban, mint a szovjet utódállamok esetében – a baltiak kivételével –, ahol az EU tagságnak nem volt perspektívája, (hogy annak bekövetkezte után az EU nettó transzferjében bízva nyugodtan áramoljon ki és be a tőke).

A fizetéképtelenség régióinkban a külső finanszírozás oldaláról nem okozott gondot, legalábbis addig, amíg nem állt meg az FDI növekedése világszerte. (Márpedig ez 2007-ig folyamatosan nőtt, és a visegrádi országokban is ez a tendencia uralkodott. A gondok akkor keletkeztek, amikor később a profitkivonás mértéke meghaladta az új befektetéseket, de ez ekkor még nem volt érzékelhető.) Persze nyilvánvalóvá vált az is, hogy emellett kell egy jelentős egyensúlyjavulás az államháztartási folyamatokban, illetve a folyó fizetési mérlegben is, mert külföldi működő tőke beáramlással nem tartható fent a végtelenségig az országok fizetőképessége, – nem is ez a funkciója – és a lakossági belső megtakarítás e célra szerény és véges. Ebben az időszakban valósult meg a visegrádi térségben a nemzeti fizetőeszközök konvertibilitása is, legalábbis részlegesen már az évtized közepén lehetett a külkereskedelmi tranzakciókra vonatkozóan ezzel számolni. Ennek megfelelően megvalósult az IMF-től való függetlenedés is, vagyis joggal feltételezhettük, hogy az EU-tagsággal ezzel a működő tőke beáramlással a külső fizetőképesség megvalósítható,

és majd utána ennek szerepét átvéve a nettó uniós transferek révén ezt a képességet tovább tudjuk vinni, míg a versenyképességünk a működő tőke révén folyamatosan javul. Eredmény oldalán azért meg kell jegyezni, hogy a veszélyes időszak nem is annyira a rendszerváltás első éveiben jelentkezett, hanem az 1995-98 közötti időkből a folyó fizetési mérleg szempontjából. Ekkor részben a nagyobb reformok és kormányváltások után kibontakozó strukturális reformok révén sikerült a helyzetet stabilizálni. Az IMF azonnali fizetési mérleg hitelekre fokozatosan nem volt ekkor már szükség, az országok finanszírozás terén visszatértek a piacra.⁵³ Az is látszik az 1. ábrásorból, hogy Csehország nagyon stabil külső pozíciókkal rendelkezett, lényegében csak 1996-97-ben volt az 1. d. ábra szerinti kumulált mérlege negatív, utána a pozitív mérleget tartani tudta, míg a lengyelek is hamar elhagyták a veszélyes zónát, de Magyarország és Szlovákia is egészséges szerkezetben fejlődött 1996, illetve 1998 után ebben a külgazdasági-pénzügyi metszetben.

Természetesen ekkor még alacsony volt a külföldi közvetlen beruházás profítkivonása országainkból, hiszen befektetési időszakban voltak. A folyó fizetési mérleg lényeges része ekkor a kereskedelmi mérleg volt, azon belül is az áruforgalmi egyenleg, vagyis ez kifejezi, hogy milyen versenyképességi helyzetben voltunk.⁵⁴ A konkrét számok előtt azonban nézzük meg a cserearány alakulását, mivel ebből látszik, hogy sikerült-e

53 Hiteltörlesztések az IMF-nek a kilencvenes években:

	Utolsó hitelfelvétel	Utolsó hiteltörlesztés
Magyarország	1993	1998
Lengyelország	1994	2000
Csehország	1993	1994
Szlovákia	1994	2000

Forrás: IMF - Transactions with the Fund – hitelfelvétel az egyes országok esetében. Megjegyzés: Magyarország még később, 2008-2010-ben vett fel jelentős fizetési célból pénzt, amit 2013-ra törlesztett is, (az EU felé 2016-ra), de ez a 2008-as pénzügyi válság következménye volt. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/extrans1.aspx?memberKey1=415&endDate=2009-12-31&finposition_flag=YES

54 A fizetési képességet meghatározó másik fontos elem az országok kamattörlesztése volt a kereskedelmi mérleg mellett, mivel a hazai megtakarítások ebben az időben nem voltak magasak.

export révén javítani az import fedezetét, vagyis meg tudtuk-e valósítani az adott importot úgy, hogy annak egy részét pótlólagos export révén megkerestük, így nőtt a jövedelmünk.⁵⁵

4. táblázat: Az áruforgalmi cserearány változása (%) a visegrádi országokban a kilencvenes években

	1996-2000	2001-05
Magyarország	-0,8	-0,7
Csehország	0,6	0,6
Szlovákia	-0,8	-0,2
Lengyelország	-1,5	0,4

Forrás: EU Bizottság, Gazdasági előrejelzés, 2015 ősz, (Autumn 2015 economic forecast)⁵⁶

Láthatjuk a 4. táblázatból, hogy hazánk végig negatív cserearányspirálba került annak ellenére, hogy nálunk volt a legjelentősebb a működő tőke beáramlása, vagyis az általa kiváltott export-import esetében sem garancia az, hogy a nemzetközi piac összességében az árakban pozitívan fogja értékelni a globális értékláncokba való bekapcsolódásunk jelentős mértékét. A másik három országnál azonban a trend pozitív volt a második öt évben az elsőhöz viszonyítva, ami hozzánk képest kiegyensúlyozottabb helyzetben segítette a felzárkózást, főleg a cseh mutató volt ekkor nagyon segítő és versenyképességet tükröző jellegű.

55 Oblath Gábor nagyszerű dolgozatában tárta fel azt, hogy az ún. kereskedelmi árnyereségnek vagy veszteségnek mekkora hatása van – különösen régióinkban – a rendelkezésre álló jövedelem viszonylatában, nem is beszélve a fizetési képesség javításáról vagy romlásáról – ld. OBLATH Gábor: *Külkereskedelmi cserearányok, bruttó hazai reáljövedelem és bruttó hazai termék: változások és szintek nemzetközi összehasonlításban. Az Európai Unió tagországainak tapasztalatai 1995 és 2017 között – magyarországi tanulmányokkal.* Műhelytanulmányok = Discussion Papers (MT-DP – 2019/17).

56 https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-forecasts/autumn-2015-economic-forecast_en#economic-forecast-documents

I.5. Gazdasági integráció: a CEFTA megalakulása

Mielőtt azonban a kereskedelmi mérlegeket, mint a folyó fizetési mérlegek legfontosabb komponensét megvizsgálánk, nézzük meg ennek háttéréként a visegrádi országok gazdasági integrációs tevékenységét a kilencvenes években.

Országaink 1995-ben alapítói voltak a WTO szervezetének, ami nemcsak az árukereskedelem liberalizációs egyezményeit és különböző szabályait foglalta magába, hanem a korábbi GATS-egyezményt is, vagyis a szolgáltatások kereskedelmét érintő alapvető nemzetközi normákat is tető alá hozta. 1995-96-ban három ország – Szlovákia kivételével, mely 2000-ben vált tagjává – csatlakozott az OECD-hez, ami nem csak az elit klubok jellegzetességeit hordozta magában, hanem olyan konkrét kötelezettségeket is jelentett, mint a kódexeken keresztüli pénzügyi műveletek átláthatósága, garantálása – ez is gyorsította a konvertibilitást – vagy a visszaélések elleni együttműködési kötelezettségek. Preferenciális megállapodásaink között szerepelt még két nagy terület: az egyik az EU-val életbe lépett társulási jogviszony, ahol ideiglenesen – kereskedelmi és kereskedelmi jellegű ügyeket érintően – már 1992-93-ban elindult a liberalizáció. A másik ezzel párhuzamos lépés az volt – és ezt, mint korábban említettük, az EU is szorgalmazta – hogy a vele ilyen viszonyba lépett országok egymással is hasonló preferenciális kapcsolatba lépjenek. Erre született meg visegrádi vonatkozásban a CEFTA egyezmény, melyet 1992-ben írtak alá, és lényegében 1993-ban lépett életbe csaknem egyidejűleg a csehszlovák szétválással.⁵⁷

Az EU támogatása mellett a közös gondolkodás és célok eredményeinek

57 A csehek és szlovákok a szétválás (1993. január 1.) után is vámunióban maradtak egymással, míg a többiek viszonylatában szimmetrikus kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodások jöttek létre, ezzel alapozták meg a CEFTA felállítását (MOSTETSCHNIG, 2011). De nem maradtak a szlovákok és a csehek valutaunióban, hiszen a két országrész nemzetközi fejlettsége és versenyképessége annyira különböző volt, hogy eltérő árfolyampolitikát vonzott magával. A szétválás után 1996-ban 1,1, 1999-ben már 1,22 szlovák koronát kellett adni egy cseh koronáért. (Az elméleti – Szlovákia 2009 óta az eurózóna tagja – árfolyam 1,21). Forrás: Szlovák Nemzeti Bank, <https://www.nbs.sk/en/statistics/exchange-rates/en-kurzovy-listok>

egyik jelentős megnyilvánulása volt a visegrádi csoport tagjainak gazdasági integrációja, a *Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás* létrejötte. A megállapodás a Visegrádi közösség története, működése első szakaszának eredménye, akárcsak az Európai Megállapodások, társulási egyezmények aláírása is az Európai Közösség és a résztvevő országok között.⁵⁸

A Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement – CEFTA) megszületésének kettős ösztönzője volt: mindenképpen hatott a régióra az Európai Közösséggel kibontakozó szabadkereskedelem és a Közösség is szorgalmazta, másrészt pedig a kelet-közép-európai régión belüli kereskedelem további visszaesését is el szeretnék volna kerülni.⁵⁹ Mindamellett, hogy a CEFTA megnövelte az egymás közötti kereskedelmet, és gyarapította a csoport tapasztalatát a multilaterális együttműködések és alkufolyamatok terén,⁶⁰ bővítette az integrációhoz kapcsolódó témaköröket (pl. versenypolitika, eredetmegjelölésre vonatkozó szabályok), fejlesztette a szolgáltatások kereskedelmét és utat nyitott a tőke liberalizálása felé.⁶¹

Az 1992. december 21-én aláírt és 1993. március 1-én életbe lépő CEFTA szerződés fontos célként tűzte ki az aláíró országok közötti kereskedelem elé háruló akadályok fokozatos leépítését a GATT szabályok figyelembevételével, de a résztvevő országok egyben meggyőződésüket is kifejezték a tekintetben, hogy a gazdasági együttműködésnek ez a formája az Európai Unióba való integrálódás folyamatához is hozzá fog járulni.⁶² A CEFTA példája is jól mutatja, hogy néha egyes államok egy

58 NYUSZTAY László: Regionális együttműködés Kelet-Közép-Európában: a Visegrádi Négyek első évtizedének néhány tapasztalata. In: Tudományos Évkönyv 2002: Híd kelet és nyugat között. Budapesti Gazdasági Főiskola, pp. 101-111.

59 RÉTI 2003.

60 DUNAY 2003.

61 MAJOROS Pál. The Role of the CEFTA in Member States' EU Integration Efforts. In: Szakmai (Külkereskedelmi Főiskolai) Füzetek 7. szám, 1997. pp. 31-40.

62 Central European Free Trade Agreement Concluded by the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland, and the Slovak Republic. In: Russian & East European Finance and Trade, Jan. - Feb., 1994, Vol. 30, No. 1, Free Trade in Central Europe (Jan. - Feb., 1994), pp. 53-68.

már meglévő szervezetbe való belépési folyamat egyik lépcsőfokaként is értelmezhető új nemzetközi szervezetet hoznak létre.⁶³

A szerződés az ipari és a mezőgazdasági termékekre egyaránt kitér, viszont a szabadkereskedelmet alapvetően az iparra koncentrálták, az agrárium esetében szelektív liberalizálást terveztek, csak egyes termékekre és a meglévő korlátok egy részének leépítése mentén (alapvetően olyan termékek esetében, amelyek esetében valamely országban hiány volt). A termékeket három csoportba osztották: az első csoportba tartozók esetében az egyezmény a hatályba lépés után életbe lép,⁶⁴ a másodikba tartozók esetében a vámok kivételét 1995-től tervezték évente a vámtételek harmadával, 1997-re érve el a nulla százalékot. A harmadik csoportba tartozó termékek esetében⁶⁵ a vámok eltörlését egy hosszabb folyamat eredményeként tervezték, így a liberalizáció mértéke minden évben fokozatos csökkentéssel 2001-re tervezte eltörlölni a vámokat.⁶⁶

A CEFTA-t és a rendszerváltó országok között létrejött hasonló regionális együttműködések a szakirodalom az új regionalizmus megnyilvánulási formájának is nevezi, amely a 90-es években jellemezte a térséget, a közös politikai gondolkodás, a szabadkereskedelem kiterjesztésének, a nyugat-orientált kereskedelemnek és a CEFTA esetében az EU integráció támogatása mentén.⁶⁷ Ugyanakkor fontos figyelembe venni, – ahogyan ennek egyes részleteire már kitértünk –, hogy a CEFTA megalakulása egy, minden alapító országot érintő, nehéz

63 POAST, Paul – URPELAINEN, Johannes. Fit and Feasible: Why Democratizing States Form, not Join, International Organizations. In: *International Studies Quarterly*, December 2013, Vol. 57, No. 4 (December 2013), pp. 831-841.

64 Az első csoportba tartoztak a vegyipari termékek, köztes gyógyszeripari termékek, valamint néhány gépipari termék

65 Ebbe a csoportba a szenzitív termékek tartoztak: vasipari, autóipari és elektronikai termékek

66 BISKUP, József: Central European Free Trade Area. In: *Eastern European Economics*, Sep. - Oct., 1994, Vol. 32, No. 5 (Sep. - Oct., 1994), pp. 65-71.

67 UVALIC, Milica: Regional Cooperation and the Enlargement of the European Union: Lessons Learned? In: *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, Jul., 2002, Vol. 23, No. 3, Enlarging the European Union: Challenges to and from Central and Eastern Europe. *L'élargissement de l'Union européenne* (Jul., 2002), pp. 319- 333

gazdasági helyzetben történt: a termelés és a foglalkoztatás visszaesett, valamint hosszas és fájdalmas strukturális átalakulás folyamata zajlott az érintett államokban.⁶⁸

Ennek a gazdasági integrációnak a létrejötte egybecsengett azzal a brüsszeli kívánalommal, mely szerint az EU-val párhuzamosan legyen egy olyan szerződés, mely visszatükrözi egymás között is azt a liberalizációt, amelyet Brüsszellel külön-külön is megvalósítottak. Ez volt az oka annak is, hogy 1996 után, a csatlakozási tárgyalások megkezdésének kilátásba helyezésével párhuzamosan azon országok számára is megnyitottuk a CEFTA együttműködést, melyek nem voltak visegrádi országok. (A visegrádi együttműködés ugyanakkor a mai napig megmaradt négy ország együttműködésének, bár ún. Visegrád+ formációk révén más térségekhez is adottak a kapcsolódások.)

2004-es EU bővítés és a visegrádiak belépése után a CEFTA lényegében új szervezetként – CEFTA 2006 – megújulva, de az eredeti logikát megtartva lett olyan országok szervezete, melyek társulási, és többnyire szabadkereskedelmi viszonyban vannak az EU-val, és szeretnének tagjává válni. Számos tanulmány született az utóbbi 15-20 évben arra vonatkozólag, hogy miként tudnák a balkáni országok felhasználni ezt az öröklött keretet egy jobb felkészülésre ahhoz, hogy az EU belső piac nyomását, de akár a jelenlegi helyzetben a versenyt is el tudják viselni.⁶⁹ A visegrádiak 1995-ben döntöttek a CEFTA bővítésről, ennek megfelelően Szlovéniával (1996-ban), Romániával (1997-ben), illetve Bulgáriával (1999-ben) kötöttek tagsági szerződést. A jelenlegi tagállamok közül 2003-ban csatlakozott még Horvátország, majd a balkáni tagok és Moldova 2006-ban és 2007-ben.⁷⁰ Fontos diplomáciai szempont volt, hogy miközben az EU

68 RUDKA, A. – MIZSEI, K: The Fall of Trade in East-Central Europe: Is CEFTA the Right Solution? In: Russian & East European Finance and Trade, Jan. - Feb., 1994, Vol. 30, No. 1, Free Trade in Central Europe (Jan. - Feb., 1994), pp. 6-31.

69 Ld. pl. ADAM, A. – KOSMA, Th. – MCHUGH, J. 2003, vagy MOSTETSCHNIG 2011.

70 1995-ben a CEFTA eredeti tagjai határozatot hoztak, hogy az az állam lehet a szervezet tagja, amely WTO-tag, van szabadkereskedelmi szerződése (Európai Megállapodása - vagyis tagsági ígérete) az EU-val, valamint kétoldalú szabadkereskedelmi viszonya a többi CEFTA taggal. A 2004-es EU tagsággal természetesen megszűnt a visegrádiak CEFTA tagsága, – gya-

a Stabilitási Egyezmény révén erőltette azt, hogy a horvátok és a szlovénok szabadkereskedelmi viszonyt létesítsenek a többi nyugat-balkáni állammal, a CEFTA tagság ennek a két országnak menekülési útvonalat is jelentett ahhoz, hogy ne ragadjon bele egy olyan helyzetbe, ahol egy nyugat-balkáni preferenciális rendszerben meg kell várniuk a lassabban fejlődő régiós tagokat az EU tagsággal. Ez a CEFTA forma nyújtott igazi fogódzót számukra ahhoz, hogy kitörhessenek ennek fogságából, és lényegében a visegrádiakkal azonos bővítési körben tudjanak csatlakozni a többi balkáni aspiránstól függetlenül az EU-hoz.

Érdekesség még, hogy a balti államok nem léptek be a kilencvenes években a CEFTA-ba, ellentétben a balkáni, EU-tagságra aspiráló országokkal, hanem maguk alapították meg a Balti Szabadkereskedelmi Övezetet.⁷¹ Ennek következménye az lett, hogy a CEFTA és a balti szerződések tagjai között nem jött létre 2004-et – mindkét csoport EU belépését – megelőzően olyan szoros kereskedelmi kapcsolat, mint a két csoport tagjai esetében egymás között vagy az egyes országok és az EU között, ez csak 2004 után az EU-n belül fejtette ki hatását. (Ez lett az EU-n belüli keleti nyitás egyik pillére.⁷²)

Ugyanakkor ezek a szabadkereskedelmi szerződések sok hasonlóságot mutattak egymással. Az Európai Megállapodások terén a lényeg a tagsági ígervény volt a preambulumban, és kereskedelmi tartalmát tekintve egy ún. interim és egy vegyes (tagállami kompetenciákat is tartalmazó) megállapodást alkottak. Az elsőt hamarabb életbe léptették egymás között – ennek előfeltétele az EU-nál a társult partner WTO tagsága volt

korlatilag Horvátország egyedül maradt –, és 2006-ban megújult a CEFTA szervezet, melybe a balkáni országok, valamint a posztszovjet Moldova léptek be. A CEFTA 2006 formációban már az EU viszonyról puhított tagsági feltételeket határoztak meg – EU preferenciális szerződés – tagsági ígérettel rendelkező szerződés helyett.

71 A Balti Szabadkereskedelmi Övezet (BAFTA) 1994-ben jött létre és 2004-ben a három tagállam EU tagságával meg is szűnt. Fennállása alatt közös vízumövezetként is működött.

72 BECSEY Zsolt: A keleti nyitás súlya a magyar külgazdaságban. Polgári Szemle, 2014/1-2. <https://polgariszemle.hu/archivum/87-2014-marcius-10-ev-folyam-1-2-szam/tudomanyos-muhelyek/594-a-keleti-nyitas-sulya-a-magyar-kuelgazdasagban>

–, ezért például a fejlettebb szlovénoknál ez lassabban haladt, mint a visegrádiaknál vagy a román-bolgár kettősnél. A tagállami hatásköröket érintő teljes megállapodásokat az EU tagállamoknak is ratifikálniuk kellett, ami hosszabb időt vett igénybe. A gazdasági integrációt illetően legfontosabb eredmény az volt, hogy országaink megkapták a preferenciális státuszt úgy, hogy piacgazdasági – és nem állami kereskedési – minősítés alá estek, így mentesültek sok diszkriminatív és szelektív piacvédelemi eljárástól az EU piacán. Az EU a piaci erőkülönbséget kompenzálására az ipari termékek kereskedelménél egy fokozatos, de a partnerek számára előnyösebb aszimmetrikus piacnyitást engedélyezett, lényegében a visegrádiak 2000-re szabad ipari piacra jutást kaptak. Minimális volt a piaczavarással kapcsolatos beavatkozás lehetősége a feleknél – a társultak éltek is bizonyos általános védelmi intézkedésekkel – de lehetőséget nyújtott a preferenciális elbánásra a szolgáltatások, valamint a munkaerő-áramlás területén is. Az áruforgalmi kérdéseken belül a mezőgazdasági termékeknél szintén a tagjelöltek számára kedvező aszimmetriával zajlottak a preferenciális piacnyitási lépések, de a 2004-es első tagsági belépésekig még nem minden esetben valósult ez meg, lényegében a tagsággal vált teljessé az uniós piacra való betagozódás.

A CEFTA megállapodás sajátossága, hogy itt kétoldalú megállapodások, szimmetrikus preferenciális elbánások léteznek. Három szakaszban és az érzékenységektől függően történt meg az ipari termékek áramlása előtti akadályok lebontása (ld. részletesebben korábban) – a folyamat a kétezres évek elejére lezajlott –, és már a kilencvenes évek végére 90%-os liberalizációhoz vezetett. Ugyanakkor a tagállamok a mezőgazdasági termékek egymás iránti kereskedelmében sokkal óvatosabb eljárást folytattak, hasonlóan az EU viszonylathoz. Bár a 2000-es évek elején – mikor látszott, hogy egy-két éven belül mindenki tagja lesz a közös agrárpiacnak – volt egy javaslat a teljes agrárpiaci megnyitásra, ez végül a tagság előtt nem valósult meg teljes mértékben, de a termékek 80%-át érintette valamilyen könnyítés, ami sokat lendített a kölcsönös piaci orientációban. (Az irodalomban a kilencvenes évek közepén a visegrádiak kapcsolatának lehűlését szakaszolták,⁷³ ekkor jelent meg egy éles magyar-lengyel konfliktus 1997-ben az akkor versenyképesebb magyar

73 Ld. NYUSZTAY 2002.

gabonaexport lengyelországi megjelenésével kapcsolatban.) 1997-ben érkezünk el oda, hogy a mezőgazdaságban hiába határozták meg a kölcsönös liberalizáció végrehajtását, ezt nem lehetett megvalósítani a tagállamok eltérő érzékenysége – versenyképessége – miatt. (Pont azok a lengyelek voltak akkor a legnagyobb kerékkötői az agrárliberalizációnak a CEFTA-n belül, akiknek a többiekkel szemben negatív volt az agrármérlegük, és akik az EU tagság után nagyon is versenyképesé váltak, több mint 10 milliárd eurós teljes agráraktívumot elérvén 2010-es évek végére.)

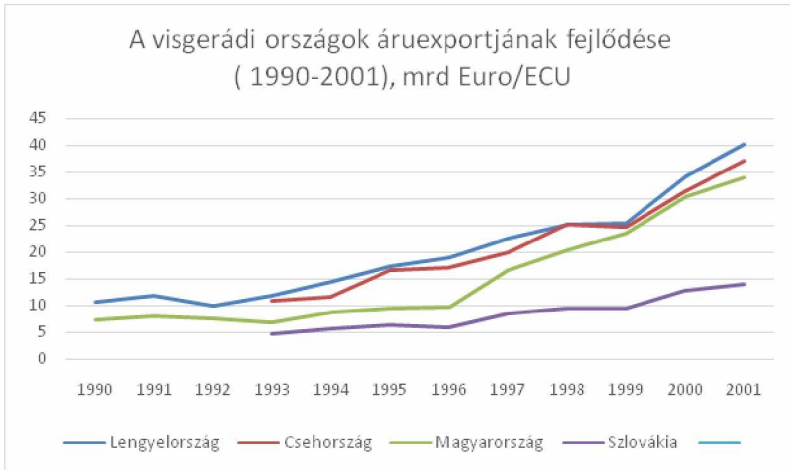
Kiemelkedően fontos volt az a pillanat, amikor 1997 januárjától az Európai Megállapodással rendelkező országok – tehát a CEFTA és BAFTA-kör – az EU-val és az EFTA-val kötött egy ún. páneurópai kumulációs megállapodást, amely azt jelentette, hogy nemcsak az EU felé, hanem egymás viszonylatában is vám- és kontingens mentesen lehetett beszámolni a beépített alkatrészeket, hozzáadott értéket adó részeket. Ez értelemszerűen megnövelte a CEFTA-országok és a baltiak, valamint az EFTA-tagok, főleg a svájciak közötti kereskedelem lehetőségét is, kiemelten az ún. intraindusztriális (félkész termékeket, komponenseket jelentő) jellegű kereskedelmet.

II. A CEFTA eredeti tagjainak kereskedelmi integrációja egymás és az EU irányába

1991-92-ben a KGST összeomlása után az addigi preferenciális viszony helyett az egymás piacaira való bejutás lehetősége lényegében a WTO (1995-ig GATT) megkövetelte szintre – a legnagyobb kedvezmény elve mentén – esett vissza, ráadásul az EU 1992-től ennél már kedvezményesebb helyzetbe is került.⁷⁴ A többi térségbeli országnak és a posztsovjet köztársaságoknak a helyzete még rosszabb is volt, tekintve, hogy a GATT/ WTO tagságuk is lassan valósult meg. Ráadásul mindez egy hatalmas gazdasági visszaeséssel párosult szinte minden visegrádi országban legalább 1993-94-ig. Közben a CEFTA országokban a csőd-törvények, új árrendszerek kiépítései, az állami szubvenciók mérséklése és piacgazdasági szintre emelése zajlott.

74 RÉTI 2000.

2. ábra: A visegrádi országok áruforgalmának fejlődése a kilencvenes években

Forrás: Megújuló Európa 15 +10. Statisztikai adattár. 1990-2001. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2003.

Az átalakulás és a közvetlen külgazdasági környezet (KGST megszűnése, teljes külkereskedelem átállítása szabadpiaci deviza fizetésre, az EU és CEFTA liberalizáció beindítása 1992-93-tól, de főleg a hazai exportkapacitások átalakulása (megszűnés, árfelszabadítás) hatalmas kihívás elé állította a négy országot és annak külkereskedelmét. Mégis az évtized elején elsősorban az export stabilizálásán volt a hangsúly, nem volt e téren a GDP-hez hasonló sokkszerű visszaesés. 1994-től mindegyik országban megindult az export dinamikus fejlődése – párhuzamosan a külföldi működő tőke beáramlás ütemével együtt –, hiszen kb. 2 év csúszással az FDI üzemei elkezdtek termelni és főleg az EU felé – ez a piac nyílt meg – eladni. Amikor nagyobb reformok iránt elkötelezett kormányok kerültek hatalomra a visegrádiak országokban és jelentős FDI kezdett beáramlani, vagy más liberalizációs jellegű szabályozás érkezett, akkor az export is megnőtt. Jellemző ez az 1998 utáni helyzetre. Közben még 1995-ben a legnagyobb partnerünk, az EU bővült, többek között a szomszéd Ausztriával, a CEFTA pedig, mint azt már

korábban említettük, Szlovénia után Romániával és Bulgáriával.⁷⁵

1997-től megindult az előbbieken jelzett EU vezérelte páneurópai kumuláció. A nemzeti kézben lévő termékexport felfutása nem volt ilyen kiemelkedő, de az FDI vezérelte viszont igen. Lengyelország kivételével a másik három országnál meghaladta a GDP-növekedés (2-2,5-szeres) ütemét az export emelkedési (3-4-szeres) üteme.⁷⁶ Mindez jelezte, hogy a nagyméretű belső piaccal és így lehetséges versenyképes hazai partneri kapcsolattal rendelkező lengyeleken kívül a többi ország rendkívül nyitottá vált, elsősorban a liberalizált szerződéseik és a közvetlen külföldi beruházások révén, hiszen azok elsősorban a jó ár-érték arányú munkaerő és logisztikai adottság mellett a szabad kereskedelmet – export és hozzá az import – keresték a költségeket és a piacokat is a legkedvezőbbekre optimalizálva. Nem elsősorban a magas helyi beszállítói hányadokat, amire számítottunk, vagy a jelentősen fizetőképes nemzeti terepet keresték. Sokat számított ebben az is, hogy 1994-től életbe léptek az EU integrációt célul meghatározó Európai Megállapodások, illetve 1997 nyarán már eldőlt az is, hogy a következő évben a négy ország közül hárommal – Szlovákia 1999 végén csatlakozott hozzájuk – a csatlakozási tárgyalások elkezdődnek, és reális volt, hogy néhány éven belüli – akkor munkahipotézisként 2002. évi – befejezéssel kecsegtettek.⁷⁷ (1997 nyarán tartották a NATO madridi csúcstalálkozója, ahol a három nagy visegrádi ország csatlakozási tárgyalásokra való meghívására sor került. Szlovákia néhány év múlva követte őket, és a két szervezetbe

75 Ld. erről még MENYES 2019.

76 Ld. Megújuló Európa, KSH, 2003.

77 Az ún. Agenda 2000 nevű dokumentumban (Agenda 2000. For a stronger and wider Europe. 15 July 1997. Bulletin of the European Union, Supplement, 5/97 <http://aei.pitt.edu/3137/1/3137.pdf>) nemcsak pozitív EU Bizottsági vélemény született (Szlovákia kivételével) a visegrádi országok csatlakozási tárgyalásainak megkezdéséről, de a dokumentumban kivitelezhetőnek tűnt belátható idejű átmenettel a belső piaci integráció is, a többi együttműködési formával együtt. Ehhez olyan költségvetési javaslat született, amely ezt reálisan úgy látta kivitelezhetőnek, hogy a tárgyalások révén az átmeneti rezsimok után teljes jogú tagság a jelentős EU transzferekkel együtt elérhető távolságba került. Ld. AVERY – CAMERON 1998.; HARGITA Árpádné: Vissza Európába - röögös úton. Gondolat Kiadó, 2012.

mind a négy ország belépett 2004-ben.⁷⁸⁾

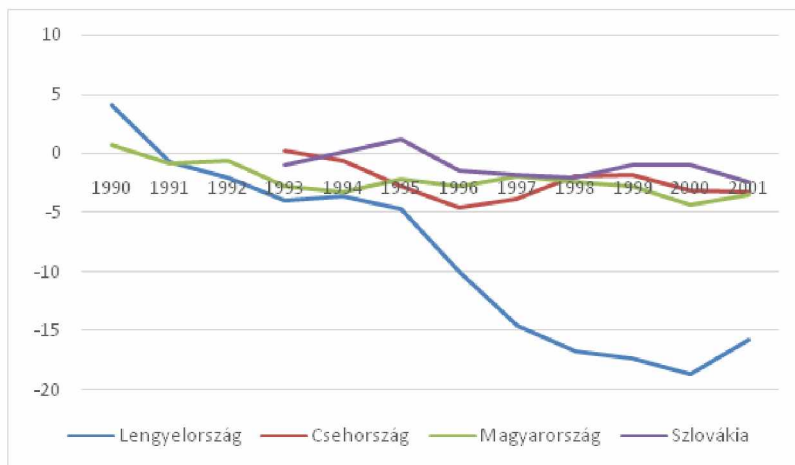
Ez volt eddig az integráció kereskedelmi szempontból pozitív oldala. Ugyanakkor az már látszott, hogy az FDI nemcsak az exportpiacot nyitja meg, hanem importot is igényelni fog – még ha a termelés itthon az EU belépésig például jórészt vámszabadterületen⁷⁹ folyt –, ami nem fogja javítani az ország saját tőkeképzési helyzetét a jövőben, és a hazai fogyasztási importigényeket sem lehet a hazai tulajdonban maradt vállalkozások exportteljesítményével fedezni. Ráadásul az első szakaszban is már csalódást jelentő módon az FDI nem integrálta megfelelően a beszállítói rendszert, kiváltandó ezzel az importigények egy részét, és lehetővé téve, hogy kisebb importkomponenssel rendelkező hazai cégek itt felfussanak, és saját tőkét képezzenek.⁸⁰ Az akkor még csak kibontakozó szolgáltatási export – méreténél fogva – nem volt képes arra, hogy a folyó fizetési mérlegben jelentősen kisegítse az áruforgalom negatív mérlegét, ezért volt döntő az, hogy milyen mérlege volt a visegrádi országok – és a többi kelet-közép-európai rendszerváltó ország – árukereskedelmének.

78 Az első körös közép-európai bővítés sok vitát váltott ki, hiszen Szlovákia mellett Lettország, Litvánia, de Románia és Bulgária sem került a felvételi tárgyalásra érettek csoportjába, de talán a legizgalmasabb színpalak mögötti vita az volt, hogy lehet-e Lengyelország nélkül első körös bővítés. Ennek oka a mérete, a közös agrárpiacra és az uniós költségvetésre gyakorolt feszítő hatása, és a relatív fejletlensége miatti konvergencia igény. Végül Kohl kancellár, valamint a NATO bővítése – melynek politikai súlyát pontosan Lengyelország adta – választ adott erre a dilemmára.

79 A bejövő importkomponensek nem kerültek be az ország vámterületére, és ha garantáltan a be- vagy feldolgozás után elhagyták az országot, akkor nem maradt fent vámfizetési kötelezettség utánuk. Értelemszerűen az EU tagsággal ezt meg kellett szüntetni.

80 2003-ra, az időszak végére az FDI állománya a szlovák GDP 64, a magyar 57, a cseh 45, és lengyel 26%-át tették ki, ami a devizatartalék erősítésével nagyszerűen segítette az országok fizetőképességét, (ezzel 2008-ig a térségünkben nem is volt gond), de Lengyelország kivételével nagyfokú FDI-kitettséget jelent, ami azóta is jellemzi gazdaságainkat. Forrás: World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/>. Ld. még POGÁTSZA Zoltán: Magyarország politikai gazdaságtana. Osiris, 2016.

3. ábra: A visegrádi országok árukereskedelmi többlete(+) / hiánya(-), (Mrd USD)

Forrás: World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/>

A 3. ábrából az is látszik, hogy az integráció és a gazdasági felzárkózás előrehaladásával nem tudtuk tartani a külső egyensúlyt – általában a belsőt sem igazán, de ez nem tanulmányunk témája –, ami gyakran a nem fenntartható növekedés egyik fontos szimptomája. Különösen fájdalmas ez 1995 után Lengyelország esetében, bár méretarányosan nem kirívó a többiekhez képest, de Magyarország, Csehország vagy Szlovákia kapcsán is hasonló gondok jelentek meg. Méretarányosan főleg Szlovákiában volt aggasztó az áruforgalmi hiány mértéke az időszak folyamán. Az elemzők mégis úgy ítélték meg, hogy a működő tőke későbbi visszafektetése, a szolgáltatás-kereskedelem – főleg az idegenforgalom –, valamint a kivándorló munkások hazautalása révén a külső egyensúly hosszú távon biztosítható. A kereskedelmi mérleg tehát ekkor csökkentette a visegrádiak GDP-jét felhasználási oldalán, de ugyanakkor az FDI beruházásai pedig növelték azt.

Nézzük meg a visegrádi országok ebben az időszakban lebonyolított külkereskedelmének – exportjának – szerkezetét, a fő relációs és árufőcsoport formációjában.

II. 1. Viszonylati (relációs) kérdések

A négy ország abban közös jegyet mutat (lásd 4. ábrásor), hogy a Németországgal folytatott kereskedelem abszolút domináns 30% fölötti aránnyal, és főleg a kilencvenes évek második felében volt ennek nagy a szerepe. Ausztria súlya a rendszerváltás után volt jelentős, de lassan visszaszorult szomszédos országainál az 5% közelébe, míg a lengyelek esetében szerepe szinte marginális volt. (Mindez visszatükrözte a tanulmány elején jelzett tradicionális germán dominanciát.) Az oroszok szerepe a rendszerváltás legelején volt jelentős az öröklött piacok és a nemzeti csődtörvények lassabb életbeléptetése miatt, főleg Magyarországon, de idővel szerepe megkopott, hiszen nem vettek részt semmilyen preferenciális szerződéses rendszerben az európai régióban, a WTO-hoz is csak később, 2012-ben csatlakoztak. Öröklött szerepe ellenére a visegrádi országoknál a későbbiekben is visszaesett az ország fontossága, és nemcsak a 2014-es EU embargó miatt. (Általában elmondható, hogy szerkezeti okok mellett sokkolóan hatott a kereskedelmi és gazdasági együttműködésre a fejezet elején vázolt diszpreferenciális úr, ahova KGST megszűnése után azonnal eljutottak ezek az országok.⁸¹)

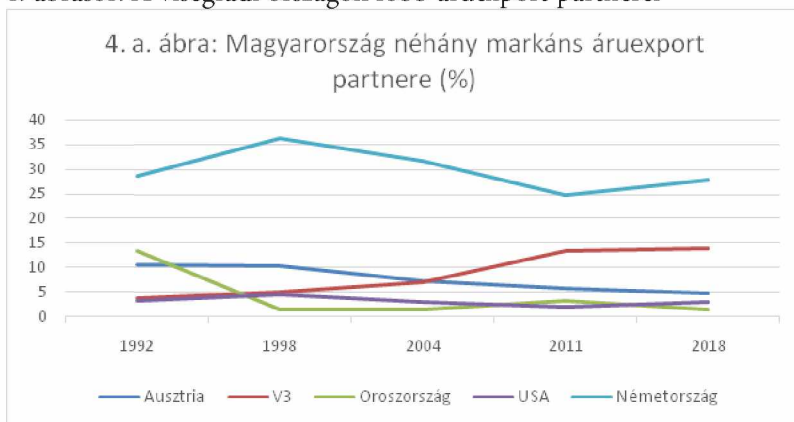
A lényeg az, hogy mekkora súlyt képviselnek a visegrádi országok az egymás közötti kereskedelemben. A korszak elején nagyon magas volt a mutató a csehszlovák utódállamok egymás felé számolt értékeiben, hiszen előtte egy országot alkottak. A szétválás után azonnal vámunióra léptek egymással (de nem azonnal történt meg a valuták piaci jellegű szétválása). Elkezdett működni a CEFTA-szerződés is, ezért a legkisebb, lengyel mutató (a többi CEFTA-tag súlya a kivitelben) is a végén 11% fölé emelkedett, de a magyaroknál és a csehekénél is ennél magasabb arányban stabilizálódott az egymás súlyát mérő szám. A legmagasabb, a visegrádi partnerekhez irányuló relatív export azonban – az egyoldalúan erősebb cseh függés miatt – 20% fölötti aránnyal még mindig Szlovákiánál

81 Ld. RÉTI 2000., KÖVES 2003. Meglepő, de pl. Szlovénia csak 1995-ben, Bulgária 1996-ban rendezte a WTO tagsági kérdést, amikor már az EU ideiglenes megállapodásaik életbelépése és CEFTA tagságuk is napirendre került. (Az egyébként később regionális élvonalas Észtország is pl. csak 1999-re oldotta meg a tagságát.)

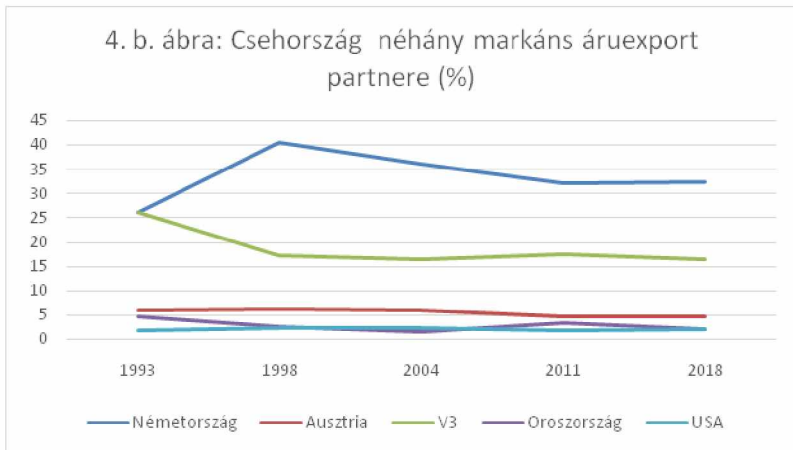
mutatható ki. A legnagyobb robbanás – a mesterségesen alacsony helyzet után – a kilencvenes évek közepén történt természetes felzárkózással, de utána is lassan emelkedett egymás aránya az exporton belül.

Ez természetesen nemcsak azzal függ össze, hogy a visegrádi országokban az EU átlagot meghaladó a gazdasági növekedés – ezáltal a fogyasztás és a beruházás importigénye is magasabb volt, mint az európai átlag –, hanem a multinacionális cégek „keresztzállításai” mellett a nemzeti tulajdonú cégek is kezdik megtalálni egymást, még ha a befektetésekkel vonzott kereskedelmi kapcsolatok szerepe még mindig gyenge. De az arányok növekednek, és az is megállapítható, hogy a kezdetekhez képest minden országnál – a lengyeleknél és a magyaroknál is – a visegrádi egység Németország után a második legfontosabb exportpartnerre nőtte ki magát (ld. 4. ábrásor). Látszik az is, hogy a németek eleinte domináns súlya 1998 után mérséklődött, a visegrádi partnereké a növekedési periódus után pedig legalább stabilizálódott a németek mögött, míg Oroszország, USA és Ausztria a kezdeti különleges átmeneti szerep után alacsonyabb szinten ugyancsak stabilizálódott.

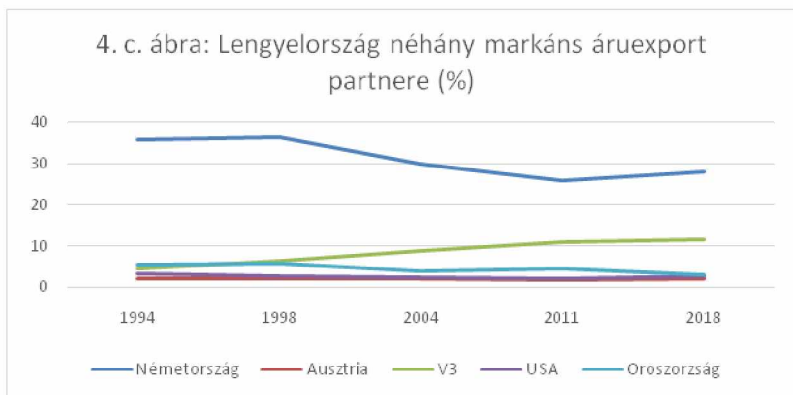
4. ábrásor: A visegrádi országok főbb áruexport partnerei

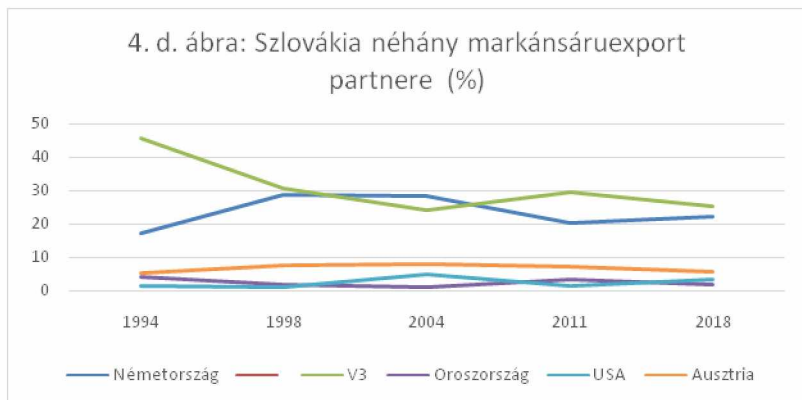
Forrás: Saját számítás (V3) a World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/> alapján

Forrás: Saját számítás (V3) a World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/> alapján

Forrás: Saját számítás (V3) a World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/> alapján

Forrás: Saját számítás (V3) a World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/> alapján

II. 2. Mérleg és áruszerkezet

Sokatmondó az is, hogy milyen mérleggel, majd milyen áruфcsoportokban zajlott a kereskedelem a visegrádi országokban általában és egymás irányába ezekben az években. Az 5. táblázat a kölcsönös mérlegeket tartalmazza.

5. táblázat: A visegrádi országok kétoldalú kereskedelmi mérlegeinek változása 1994-2018 (Millió USD)

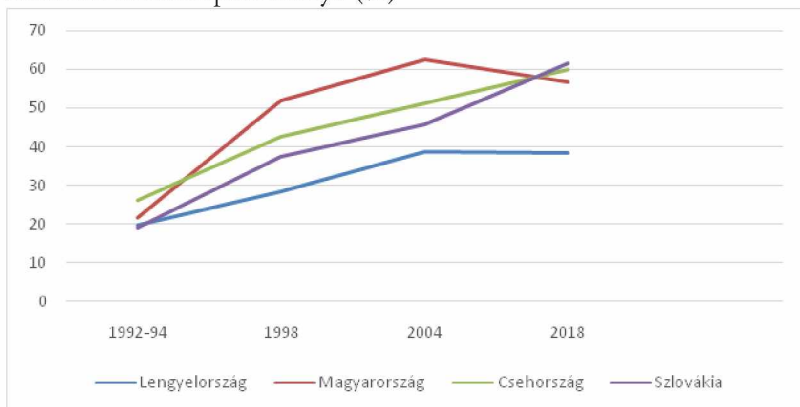
	1994	1998	2004	2018
PL-SK	-16,5	252,3	-135,6	2012,0
PL-CZ	-45,1	-439,6	0,4	2675,7
PL-HU	-3787,5	-123,0	230,3	2675,7
SK-CZ	543,8	-222,5	-203,2	1,4
SK-HUN	255,0	150,1	433,3	1270,0
HUN-CZ	-149,8	-139,5	-400,0	-423,6

Forrás: World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/>

Mivel az információkat a portálok a tagállami statisztikai hivatalok révén kapják meg, ezért eltérések, különbözőségek nem kizártak, itt az elől álló országok szempontjából jelenítettük meg az adatokat.

A statisztikai rendszer tükörrendszerének bizonytalanságai ellenére azért látható, hogy milyen a kétoldalú trend: a visegrádi országok egymás közötti árukereskedelmében a legnagyobb javulást Lengyelország érte el már az EU belépés előtti időszakban. (Mindez aztán a belépés után még karakteresebben folytatódott, mind a három társországgal szemben 2 milliárd dollárnál is nagyobb aktívummal.) A szlovák-cseh viszony a nagyon magas forgalom ellenére kiegyensúlyozottnak mondható, míg a szlovák-magyar reláció is a CEFTA korszak alatt szintén ezt a képet mutatta, némi szlovák fölényvel. A magyar-cseh kereskedelmi forgalom, mely szintén nagyon ígéretesen futott fel, alapvetően cseh többletet hozott, de ez nem volt milliárdos nagyságrendű, tehát közel kiegyensúlyozottnak mondható.

5. a. ábra: A visegrádi országok exportján belül a gépek és közlekedési eszközök árufőcsoport aránya (%)

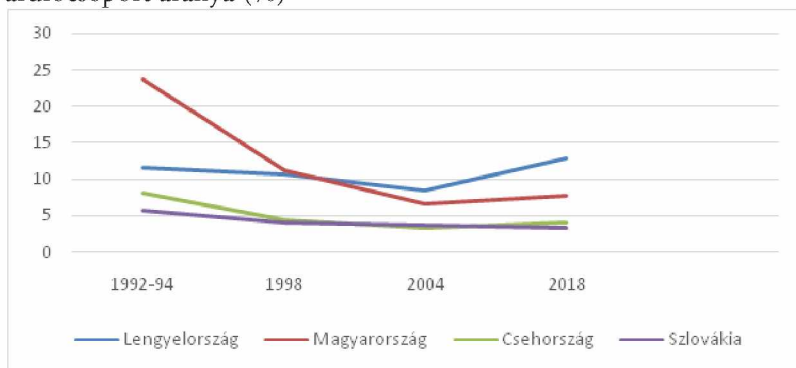

Forrás: World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/>

Ha az áruszerkezetet illetően megnézzük, hogy az egyes országok exportjában a működő tőke beáramlással együtt hogyan változott meg a gépek és közlekedési eszközök árufőcsoport aránya (5. a. ábra), akkor az összefüggés nagyon tisztán látható: míg a kilencvenes évek elején

mindenkinél – még az iparosodott cseheknél is – bőven 30% alatt volt ennek aránya, az FDI motiválta export gyors felfutásával a három kisebb ország esetében bőven 50% fölé emelkedett. Ez volt akkor a siker kulcsa a gyors felzárkózáshoz, hiszen a klasszikus elméletek szerint is, minél magasabb a magas hozzáadott értékű és feldolgozottságú termékek arány az exportban, annál fejlettebb az adott ország világgazdasági bekapcsolódási struktúrája, és így lehetséges a saját tőkeképzése. Csakhogy ez az elmélet itt nem tisztán alkalmazható, mivel mindez, ha csak az összeszerelés jellegű és külföldi tulajdonú cégeknek köszönhető, akkor torzít a statisztika. A nagy belső piaccal és relatíve kisebb külföldi működő tőke beáramlással rendelkező Lengyelország esetében ez az árufőcsoporti dominancia és függés kisebb, a mai pedig már a külső konjunktúrákat illetően is kisebb. Ezért a későbbi fejlemények ábrázolása érdekében az 5. ábrában felvázoltuk a 2018-as állapotot is, melynél látszik, hogy Lengyelország a tagság után is 40% alatt tartotta ezt az exportcsoportját, amivel jóval diverzifikáltabb exportstruktúra irányába vette az irányt. (Ez a kiegyensúlyozott lengyel helyzet eredményezte azt, hogy a válságok időszakában – 2008-09 vagy 2020 – gazdasága nem szenvedett jelentős visszaesést a többiekhez képest.)

5. b. ábra: A visegrádi országok exportjában az élelmiszertermékek árufőcsoport aránya (%)

Forrás: World Integrated Trade Solutions, Világbank <https://wits.worldbank.org/>

Ha megnézzük az élelmiszerek-agrártermékek arányát a kivitelben (5. b. ábra), akkor pedig világosan láthatjuk, hogy Lengyelország szinte végig, az EU-ba való belépés előtt is a CEFTA-tagsággal stabilizálni tudta a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységből származó eredményeit – ebből a bruttó exportja szinte végig 10% fölötti a teljes kivitelén belül –, akárcsak hazánkban, ahol egy erős csökkenés után 7% körüli aránnyal szerepel ez a fontos termékcsoport. Csehország és Szlovákia vonatkozásában ugyanakkor a mai napig nettó élelmiszerimportőr országokkal állunk szemben. Az élelmiszerek fogyasztása lassabban nő, de a válságok idején is rugalmatlan keresletű a magas technológiai kategóriába eső fogyasztási végtermékekhez képest, ezért főleg Szlovákia a magas nyitottság mellett konjunktúra-érzékenyebb orszaggá alakult. Mindezek már a 2000-es évek elején előrevetítették, hogy Lengyelországhoz képest a másik három ország felzárkózási esélyei külgazdasági szerkezeti oldalról problémásabbak lesznek, amit igazolt is a későbbi, 2010 utáni időszak.

Nem véletlen az, hogy a visegrádi országok 2004-ig tartó együttműködésében a CEFTA keretében az élelmiszeriparnak nagyobb szerepe volt, mint általában, például 1994-ben Lengyelország magyarországi exportjának 8,2, cseh kivitelének 4,9, míg szlovákiai szállításának 5,4% át tette ki. De ez a szám a 2004-es évre 10,8, majd 10,6, illetve 8,9%-ra nőtt, és a trend a tagság után is folytatódott. (Mivel Lengyelországban is az agrárium javarészt nemzeti kézben van, ez segítette a belső tőkeképződést.⁸²⁾

Összefoglaló megjegyzések

1. A visegrádi országok nagyrészt a versenyképtelennek minősített országok traumájával léptek ki a szocializmusból és a KGST-együttműködésből. Ugyanakkor a nyugati tanácsadók és a hazai elitek azt gondolták, hogy ebből a helyzetből is viszonylag gyorsan be lehet tagozódni a nyugati – elsősorban európai – gazdasági rendbe, a reintegráció pedig viszonylag

82 Bővebben a CEFTA tagok akkori belső kereskedelméről ld. KISS Judit: Agrárkereskedelmünk a CEFTA-val MTA Világgazdasági Kutatóintézet Kihívások 131. szám, 2000. augusztus.

gyorsan eredményez majd felzárkózást. Ezért szigorú reformokkal felszámolták saját, köztük az exportra is működő kapacitásaik nagy részét. (Magyarországban ebben sajnos volt viszonylag friss devizatechnológiai vásárlásokkal erősített feldolgozóipari kapacitás, vagy pl. a dunai vízerőmű leállítása, ami súlyosbította gazdasági szempontból a helyzetet.) Az igazi mélypont ezekben az országokban nem is feltétlenül az 1990-92-es időszakban érkezett, hanem a belső szerkezetben történt tömeges csődhelyzetek és a privatizáció (utána esetleges bezárások) elindulásával, a működő tőke kezdeti beáramlásával elsősorban 1993-98 között. Ez a lakosság rendszerváltásba vetett gyakran illuzórikus hitének megingásával is járt.⁸³ Nem véletlenül jegyezték fel sokan – pl. Kolodko lengyel exminiszter⁸⁴, de utalt rá többször Kádár Béla is –, hogy a neoliberális eszme azonnali, szinte sokszerű átvétele nem volt racionális, hiszen a kelletténél is hamarabb tettük országunkat – pozitív versenyképességi hatások mellett – a külső mérlegben az FDI kiszolgáltattottjává. Egyrészt erre volt szükség a fizetőképességünkhöz, másrészt az exportot és főleg a nettó exportot ennek segítségével reméltük – a víz felett maradásunk érdekében – elindítani. (Ráadásul mindez egybeesett a külső fizetési kényszerekkel jelentő adóssághoz nemzedék kérdésével, mely főleg Magyarországon jelentett súlyos terhet, részben a devizahányad, részben a lakosság gyenge megtakarítási képessége miatt.⁸⁵)

Ebben a helyzetben az egyetlen lényeges piacunk az EU lett, 1992-

- 83 Az adott időszakban, a visegrádi országokban a lakossági mélyebb kilátásokat jól mutató termékenységi ráta – egy szülőképes nőre jutó gyermekáldások átlaga – az adott időszakban az alábbiak szerint alakult:

	1990	1995	2000	2005
Magyarország	1,87	1,70	1,76	1,63
Szlovákia	2,09	1,52	1,30	1,27
Lengyelország	2,06	1,62	1,37	1,24
Csehország	1,90	1,28	1,15	1,29

Forrás: KSH, nemzetközi adattár

- 84 KOLODKO, Grzegorz W: A poszt szocialista átalakulás tíz éve - a gazdaságpolitikai reformokkal kapcsolatos tanulságok. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 2000. március. pp. 197-214.
- 85 A visegrádi országok kamatfizetési kötelezettségei a GDP %-ában:

ben egy preferenciális szerződéssel támogatva, ahol csak az évtized második felében bontakozott ki az EU-15 irányába a külkereskedelmi aktívumunk, de országainak összességében alapvetően nagy nettó importőrökké váltak a lassú modernizációs áttérés és az FDI magas külkereskedelmi jellege miatt. Ebben a helyzetben jelent meg a visegrádi országok együttműködésének folyamányaként az a szándék, hogy egy szabadkereskedelmi megállapodással létesítsünk egy párhuzamosan mélyülő rendszert (CEFTA) az EU-hoz csatlakozó sugaras szerkezet – ismerős a KGST-ből – oldására, amelyből az elején versenyképesség szerint Magyarország, majd fokozatosan Lengyelország húzott jelentős kereskedelmi hasznot. A rendszer életbe is lépett, és a V4-kapcsolódás szerepe mind a három ország esetében az évtized végére megnőtt. Jellegzetessége, hogy a tradicionális/nemzeti tulajdonú agrárkereskedelem hangsúlyosabb szerepet töltött be a régióban, mint általában Európában. Kezdetekben, politikai értelemben is fenntartás volt tapasztalható a CEFTA-val kapcsolatban, hiszen legtöbb ország külgazdasági eliteje a gyors nyugati felzárkózás és reintegráció kapcsán mellékvágányt is gyanított, és csak az 1997-es páneurópai kumuláció, az EU csatlakozási folyamat beindulása 1995 végén, a CEFTA „bővítési siker” (Szlovénia majd Románia és Bulgária és később Horvátország belépése) oldotta fel ezeket az ellenérzéseket.⁸⁶ A CEFTA sikere is hozzájárult ahhoz, hogy a

	1996-2000	2001-2005
Magyarország	7,3	4,2
Csehország	1,0	1,0
Lengyelország	3,8	2,8
Szlovákia	2,9	2,7

Forrás: az EU Bizottság gazdasági előrejelzése, 2015, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-forecasts/autumn-2015-economic-forecast_en#economic-forecast-documents

86 JESZENSZKY Géza: Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Osiris, 2016. – Jeszenszky Géza 2016-os, az Antall-kormány külpolitikáját központba állító elemző-leíró könyvében is kitért arra, hogy 1992-ben a magyar Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma is fenntartásait hangsúlyozta a kérdésben, amely annyiból érthető volt, hogy számtalan, sokszor jóindulatú javaslat született meg azzal kapcsolatban, hogy regionális kis KGST integrációt

2004-es bővülés után, immár a teljes integrációs menetrend birtokában, megmaradt a visegrádi együttműködés nem csak politikai, de külön EU szakpolitikai ügyekben is.)

2. A liberalizáció logikája követte az EU-megállapodásokat, vagyis, az ipari termékekre három fázisban létre is jött a szabadkereskedelmi rendszer, de a mezőgazdasági termékeknél csak a folyamatos preferenciális mélyítésig jutottunk, vagyis a teljes piacnyitás egymás felé – főleg a lengyel magatartás miatt – csak az EU-belépéssel valósult meg. A visegrádi együttműködéssel szemben a CEFTA kész volt a bővítésre, lényegében a térségbeli rendszerváltó és későbbi EU-tagok beléptek 2004-ig (a baltiak kivételével), ami növelte a térség és a Visegrádi csoport presztízsét, különösen Szlovénia korai CEFTA-csatlakozásával és a NATO 1999-es bővítésével. És miközben a visegrádi országok CEFTA-tagsága véget ért az EU-ba való belépés után, addig a V4-formáció fennmaradt,⁸⁷ habár a CEFTA megalakulása után a Visegrádi együttműködést 1994-ben egyesek temették, mondván, a politikai együttműködés nem elégséges, a gazdasági integráció fenntarthatóbb.⁸⁸

3. A kölcsönös belső piaci jellegű viszony megnyitotta a visegrádiak között az FDI saját láncain belüli keresztkereskedéseket, de az is látszik, hogy ebben szerencsére nagyobb szerepe volt a nagyobb nemzeti

vagy EFTA tagságot valósítsunk meg a gazdaságilag egyenlőtlen EU társulás helyett a sikeresebb felkészülés érdekében. 1997-ban lengyel gazdák hegesztették le a magyar gabonaszállítmányok vagonkerekeit az akkor még tehetetlen dühükben. Klaus pedig Csehországban végig a Nyugat részeként tekintett az együttműködésre. Mečiarnak pedig politikailag volt kellemetlen a szomszédaival szembeni versenyképességi helyzet, utódja importvámot vezetett be.

87 DUNAY 2003. és TÖRŐ, Cs. – BUTTLER, E. – GRÜBER K. 2013.

88 HORVÁTH Jenő: Contributions to the History of Regional Co-operation in the Eastern and Central European Region (1989-1997). In: Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában / Society and Economy in Central and Eastern Europe, 1998, Vol. 20, No. 1, The End of a Millennium: The Dynamics of External and Internal Politics in Central and Eastern Europe: Part I (1998), pp. 58-74.

kézben lévő gazdasági ágaknak, mint az élelmiszeripar, könnyűipar stb., bár az igazi felfutás csak a későbbiekben valósult meg és az EU-n belül fejeződött be.⁸⁹ Nem véletlen, hogy az ún. nemzeti bajnokok későbbi határon átnyúló terjeszkedése (MOL, OTP, CEZ, CCC stb.) is a volt vagy jelenlegi CEFTA-államokban kezdődött el és nem az EU 15-ben.

4. A CEFTA sikerét jól tükrözi az is, hogy az EU által a regionális kereskedelmi és gazdasági partnerség iránt motivált országok a CEFTA-ban látták meg azt a keretet, amellyel nem a volt jugoszláv vagy szovjet kis KGST-típusú reinkarnáció valósult meg, hiszen 1996-tól egészen 2007-ig Szlovénián, Koszovón keresztül Moldováig számos ország belépett a szervezetbe, jelezve ezzel az EU-orientációjukat is. A folyamatos EU-bővítés révén azt tapasztalhatják (eddig a BAFTA-mellett csak CEFTA-tagok léptek be), hogy a CEFTA-tagság inkább előszoba, mint „lekanyarodás”. Nem véletlen, hogy a legutóbbi időszak geostratégiai írásai egyrészt a jelenlegi tagok számára a meglévő CEFTA 2006 szerződést az együttműködés bővítésére ajánlják. Másrészt az európai posztszovjet államok számára tanácsolják a CEFTA-tagságot hosszú távú céljaik elérése érdekében, azoknak az országoknak, amelyek nem az oroszok vezette gazdasági integráció felé léptek, hanem az EU-t tekintik továbbra is orientációs és integrációs pontnak a NATO mellett (például Ukrajna, Georgia).⁹⁰

89 BECSEY 2014.

90 ŠILJAK, Dženita: Challenges and Opportunities for the CEFTA Countries. KKI Policy Brief 2019. https://kki.hu/assets/upload/09_KKI-Policy-Brief_CEFTA_Siljak_20190206.pdf; MOSTETSCHNIG 2011.; KIRIA, Beka: CEFTA – EU enlargement safeboat for Georgia and Ukraine in the wake of an illiberal order. Gagra Institute, February 2019. <https://gagrainstitute.org/cefta-eu-enlargement-safeboat-for-georgia-and-ukraine-in-the-wake-of-an-illiberal-order/>